

JOZEF TIŠO
KŇAZ A PREZIDENT

ZOSTAVILA
EMÍLIA HRABOVEC

Bratislava 2017

Recenzovali:

Prof. ThDr. PaedDr. Peter Zubko, PhD.

Mons. PhDr. Imrich Tóth, PhD.

© Emília Hrabovec, zostavenie a vedecká redakcia, 2017

© Autori príspevkov, 2017

© Post Scriptum, s. r. o., 2017

Vydalo vydavateľstvo Post Scriptum, Bratislava, v roku 2017

ISBN 978-80-89567-75-1

OBSAH

EMÍLIA HRABOVEC NIEKOEKO SLOV NA ÚVOD	7
MILAN S. ĎURICA TISOVA NÁUKA O SLOVENSKOM NÁRODE A ŠTÁTE	11
PAVOL ZAHATLAN TISOVA NÁUKA O NÁRODE A ŠTÁTE	31
VILIAM JUDÁK JOZEF TISO, KŇAZ, SPOLUPRACOVNÍK BISKUPA KAROLA KMEŤKA	43
EMÍLIA HRABOVEC JOZEF TISO A SVÄTÄ STOLICA	87
GABRIEL BRENDZA JOZEF TISO A BISKUP ANDREJ ŠKRÁBIK	133
MICHAL MALATINSKÝ PROCES S JOZEFOM TISOM V KONTEXTE RETRIBÚCIE NA SLOVENSKU	161
MARTIN LACKO DR. JOZEF TISO V PAMÄTI NÁRODA. (NÄČRT PROBLEMATIKY)	199
AUTORI	215

JOZEF TISO A SVÄTÁ STOLICA

EMÍLIA HRABOVEC

Nosným pilierom Tisovej identity bolo jeho kňazstvo, od ktorého sa odvíjali všetky jeho ostatné životné postoje a počiny. V duchu katolíckej náuky o spoločnosti, ako ju hlásali sociálne encykliky Leva XIII. a Pia X., dobového teologického myslenia i poznania slovenských dejín, najmä úzkej spätosti kresťanskej a národnej identity slovenského národa, však Tiso z večných právd Kristovho posolstva čerpal nielen články viery, nasmerované do večnosti, ale aj orientačné zásady pre mravné konanie v ľudskom časopriestore. Svoje kňazské pôsobenie preto nevnímal iba ako službu pre spásu nesmrteľných duší, ale aj ako spoluzodpovednosť za ich časné blaho, za praktické uplatňovanie katolíckeho svetonázoru a uskutočňovanie prirodzeného práva a spravodlivosti, za ktorej integrálnu súčasť považoval aj uplatnenie prirodzeného práva na život a kresťanskú identitu pre slovenský národ. Toto vedomie zodpovednosti priviedlo Tisu hneď po prevrate 1918 aj do politického života, v ktorom však jeho kňazská identita zostala naďalej určujúcim faktorom. Krátko pred svojou voľbou za hlavu štátu, pri príležitosti biskupskej vysviacky Andreja Škrábika v Nitre v septembri 1939, v tomto zmysle priam programovo vyhlásil: „*Správne chápaný katolicizmus je uskutočňovateľom prirodzeného práva a spravodlivosti. A za túto úlohu nikdy sa nebude hanbiť; práve naopak, bude hotový znášať za ňu aj martýrium.*”¹

1 Prejav uverejnil denník *Slovák*, roč. 21, 19. 9. 1939. Por. MILAN S. ĎURICA: *Jozef Tiso 1887–1947 : Životopisný profil*, Bratislava : Lúč, 2014, s. 501.

SVÄTÁ STOLICA A JOZEF TISO V POLITIKE HSLS

Meno Jozefa Tisu, ktorý patril k zakladajúcim členom Slovenskej ľudovej strany, za krátky čas sa vyprofiloval ako jeden z jej vedúcich činiteľov a od roku 1925 ju zastupoval aj ako poslanec v parlamente, nezostalo ani Svätej stolici neznáme. Do priameho styku s ním sa prostredníctvom nunciatúry v Prahe dostala v rokoch 1926 – 1927, keď práve Tiso zohral kľúčovú úlohu pri vstupe HSLS do československej vlády. Vytvorenie občiansko-katolíckej koalície za účasti najsilnejšej slovenskej strany si želal aj pápež Pius XI., pretože dúfal, že sa tak sformuje stabilná politická konštelácia, ktorá umožní prekonať krízu vo vzťahoch medzi Prahou a Vatikánom, vlečúcu sa od Husových osláv v júli 1925, vyriešiť otvorené cirkevno-politické otázky a zmierniť protikatolícke smerovanie dovtedajšej pražskej vládnej politiky. Jozefovi Tisovi v tomto kontexte pripadla úloha nielen vnútropoliticky predpovedať vstup HSLS do vlády, ale aj udržiavať kontakt s nunciatúrou, ktorú v sprievode Andreja Hlinku medzi októbrom 1926 a januárom 1927 viackrát osobne navštívil.² Pápežova diplomacia už vtedy začala vnímať Tisu ako dôsledne katolíckeho, ale zároveň pragmaticky konajúceho umierneného politika. V správe, ktorú chargé d'affaires nunciatúry Antonino Arata poslal do Vatikánu po vstupe HSLS do vlády v januári 1927, sa vysoko hodnotilo aj dovtedy nezvyčajné symbolické gesto obidvoch nových ministrov Jozefa Tisu

2 Archivio Storico della Sezione per i Rapporti con gli Stati della Segreteria di Stato, Città del Vaticano (= S.RR.SS.), AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1926, pos. 70 P.O., fasc. 72, odpoveď Štátneho sekretariátu Pacellimu, 11. 11. 1926; pozri aj tamže, ff. 37rv-39rv, Arata Gasparrimu, 13. 11. 1926, a ff. 44rv-49r, Arata Gasparrimu, 27. 11. 1926. K postojom Svätej stolice k vstupu HSLS do vlády pozri EMÍLIA HRABOVEC: *Slovensko a Svätá stolica 1918 – 1927 vo svetle vatikánskych prameňov*, Bratislava : Vydavateľstvo Univerzity Komenského, 2012, s. 89–93; všeobecne ku vstupu HSLS do vlády občianskej koalície pozri MARTIN HOLÁK: Vstup Hlinkovej slovenskej ľudovej strany do vládnej koalície. In: *Historický zborník*, 14 (2004) 2, s. 30–41; KAROL SIDOR, FRANTIŠEK VNUK: *Andrej Hlinka 1864 – 1938*, Bratislava : Lúč, 2008, s. 567–577; ALENA BARTLOVÁ: Česko-slovenský štát – katolícka cirkev – HSLS. In: *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*, ED. RÓBERT LETZ, PETER MULÍK, ALENA BARTLOVÁ, Martin : Matica slovenská, 2006, s. 145–146; k Tisovmu podielu na rokovaníach pozri aj ĎURICA: *Jozef Tiso 1887 – 1947 : Životopisný profil*, s. 169–175.

a Marka Gažíka, ktorí vzápätí po zložení prísahy do rúk prezidenta republiky oficiálne navštívili nunciatúru.³

Neskryto pozitívne vnímali vo Vatikáne aj vyhlásenie autonómie Slovenska v októbri 1938. Autonómiu Slovenska považovali vo Vatikáne od samotného zrodu republiky nielen za vhodný prostriedok na uspokojenie národných túžob Slovákov a politickú konsolidáciu štátu, ale i z perspektívy náboženskej za bariéru, ktorá zabráni prenikaniu laicistických myšlienok a tendencií na Slovensko z pokročilo odkresťančenej západnej časti Československej republiky.⁴ V správe do Ríma z októbra 1938 apoštolský nuncius v Prahe Saverio Ritter osobitne podčiarkol, že „*Slovensko bude môcť znovu obnoviť, rozvíjať a zlepšovať svoje základné hlboko katolícke tradície, čo doposiaľ nielen nemohlo robiť, ale v čom bolo, žiaľ, za posledných dvadsať rokov závislosťou od Prahy silne hatené*“.⁵ Predsedu autonómnej vlády Jozefa Tisu charakterizoval Ritter ako „*dobrého farára*“ a „*uznávanú hlavu u m i e r n e n é h o k r i d l a s t r a n y*“, ktoré žiadalo „*práva Slovákov, vrátane autonómie, ale v rámci legality*“.⁶ S osobitným uspokojením nuncius zaregistroval skutočnosť, že nový predseda vlády hneď na druhý deň po prijatí úradu navštívil nunciatúru, aby v mene svojej vlády oficiálne vyjadril úctu a vernosť Slovákov k Svätej stolici a katolíckej viere a vyžiadal si pre seba, pre vládu i pre celý národ osobitné apoštolské požehnanie.⁷ Pápež toto gesto „*živo ocenil a veľmi rád prijal*“, ako nunciovi obratom napísal sekretár pre mimoriadne cirkevné záležitosti, teda vatikánsky „minister zahraničia“, Domenico Tardini, a žiadané požehnanie okamžite udelil.⁸ Slovensko i jeho vláda na čele s Jozefom Tisom teda vstupovali do

3 S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1927, pos. 82 P.O., fasc. 83, ff. 46rv-53r, Arata Gasparrimu, 19. 1. 1927.

4 HRABOVEC: *Slovensko a Svätá stolica 1918 – 1927 vo svetle vatikánskych dokumentov*, s. 39–40.

5 S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, pos. 144 P.O., fasc. 188, Ritter Pacellimu, 9. 10. 1938. Pozri aj EMÍLIA HRABOVEC: *Česko-Slovensko a Svätá stolica 1938 – 1939*. In: VALERIÁN BYSTRICKÝ, MIROSLAV MICHELA, MICHAL SCHVARC A KOL.: *Rozbitie alebo rozpad? Historické reflexie zániku Česko-Slovenska*, Bratislava: Veda, 2010, s. 40–42.

6 S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, pos. 144 P.O., fasc. 188, Ritter Pacellimu, 9. 10. 1938.

7 Tamže.

8 S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, pos. 144 P.O. fasc. 188, Tardini Ritterovi, 19. 10. 1938.

novej etapy svojich dejín s výslovným požehnaním najvyššej cirkevnej autority.

K otvorenému prijatiu kresťansky inšpirovaného modelu autonómneho Slovenska vo vatikánskych očiach isto prispela aj skutočnosť, že pozitívne kontrastoval so situáciou vo väčšine štátov vtedajšej Európy, v ktorých bola Svätá stolica konfrontovaná s politickými systémami a režimami, ktoré sa mohli v mnohom zásadne odlišovať – od bolševického Sovietskeho zväzu cez nacistické Nemecko až po ľavicovo-liberálno-socialistické Francúzsko –, zhodovali sa však v nepriateľstve voči Katolíckej cirkvi, resp. kresťanstvu všeobecne. Ukázal to aj druhý svetový kongres spojených bezvercov a voľnomyšlienkarov, ktorý sa v septembri 1938 potichu zišiel v Londýne. Vo vzácnej zhode sa na ňom stretli západoeurópski liberáli so sovietskymi ateistami, a kým belgický delegát Braun na ňom vyhlásil, že kresťanstvo je „*negácia ľudských práv a nezmieriteľný nepriateľ demokracie*“, sovietski účastníci prispeli odporúčaním, aby sa hnutie bezvercov v mene taktiky ľudového frontu pokúsilo v subtílnej forme preniknúť aj do radov kresťanských intelektuálov.⁹

Dôvera, s ktorou Svätá stolica v tejto rozjatrenej Európe hľadela na Tisu ako politika, neušla pozornosti dobre zorientovanej francúzskej diplomacii. Chargé d'affaires francúzskeho veľvyslanectva pri Svätej stolici Jean Rivière v polovici októbra 1938 informoval svojho ministra zahraničných vecí Georgesa Bonneta, že „*Mons. Tardini schvaľuje slovenskú autonómiu pod predsedníctvom Mons. Tisu, kňaza, ktorého vo Vatikáne veľmi chvália.*“¹⁰ V podobnom duchu písal aj oficiálny vatikánsky denník *L'Osservatore Romano*.¹¹

9 Escandescenze oratorie al congresso dei senza-Dio. In: *L'Osservatore Romano*, 23. 9. 1938, s. 2. Pozri aj EMILIA HRABOVEC: Der Vatikan, die Tschechoslowakei und die europäischen Mächte in der politischen Krise der späten Dreißigerjahre. In: *Italien und Österreich im Mitteleuropa der Zwischenkriegszeit*, ED. HELMUT WOHNOUT, MADDALENA GUIOTTO, Wien : Böhlau, 2017, s. 339 (v tlači).

10 *Documents diplomatiques français 1932 – 1939. 2ème Série (1936 – 1939). Tome XII (3 octobre – 30 novembre 1938)*. Paris 1978, dok. č. 137, s. 239, Jean Rivière ministrovi Georgesovi Bonnetovi, 15. 10. 1938.

11 Pozri najmä články z pera profesora filozofie práva a zástupcu šéfredaktora vatikánskeho denníka *L'Osservatore Romano* Guida Gonellu, po vojne ministra, poslancu a senátora talianskej kresťansko-demokratickej strany, ktoré vatikánsky denník uverejňoval na prvej strane, napr. GUIDO GONELLA: L'autonomismo

Jozef Tiso zaujal miesto na čele slovenskej politiky v čase, keď v strednej Európe vrcholila medzinárodná kríza. Slováci ju nevyvolali, ani nebolo v ich silách ju nejako zvrátiť. Vyplývala totiž z rozkladu parížskeho mierového usporiadania, z hegemonného postavenia Nemeckej ríše v Európe a z rezignácie západných mocností, nositeľov parížskeho mierového usporiadania, na situáciu v strednej Európe, ale aj z dlhodobo neriešených vnútorných problémov česko-slovenského štátu, najmä z ignorovania národnej otázky. Tieto vonkajšie faktory nepochybne ovplyvnili konkrétny historický priebeh udalostí na Slovensku medzi 6. októbrom 1938 a 14. marcom 1939, neboli však ich skutočným prameňom, pretože emancipácia slovenského národa v podobe autonómie a zakrátko nato vlastnej štátnosti bola v logike slovenských dejín, ku ktorej smeroval celý slovenský národno-emancipačný proces. Tento zložitý historický kontext však znamenal, že slovenská politika, a osobitne Jozef Tiso ako predseda autonómnej slovenskej vlády, musel vyvinúť obrovské úsilie, aby Slovensko zabezpečil proti vonkajším ohrozeniam v situácii, v ktorej sa prakticky nemal zahraničnopoliticky o koho oprieť. Južný aj severný sused mal voči Slovensku územné nároky, ktoré mierili až k úplnému pohlteniu Slovenska, Praha bola zaujatá vlastnými problémami a autonómii Slovenska vnímala ako dočasné riešenie, ktoré treba čo najrýchlejšie revidovať, západným veľmociam bolo Slovensko v najlepšom prípade ľahostajné a váhu nemeckej dominancie v stredoeurópskom priestore dobre odzrkadľovalo priznanie Winstona Churchilla, neskoršieho britského vojnového premiéra, za ktorým stála mocná britská ríša, že „žiadna rozumná anglická politika nemôže zaručiť československé hranice, pretože tieto hranice sú tam, kde ich Nemecko určí“.¹² Pre politika Jozefa Tisu, ale aj pre skúsenosť slovenských dejín, v ktorých Slováci videli často svoju jedinou oporu v Ríme ako centre Katolíckej cirkvi, bolo príznačné, že v tejto zložitej situácii temer inštinktívne hľadal jednu

degli Slovacchi. In: *L'Osservatore Romano*, roč. LXXVIII, 12. 10. 1938, s. 1; GUIDO GONELLA: Le rivendicazioni slovacche. In: *L'Osservatore Romano*, roč. LXXVIII, 28. 10. 1938, s. 1.

- 12 *Dokumenty z historie československé politiky 1939 – 1943, zv. 2*, ED. LIBUŠE OTÁHALOVÁ, MÍLADA ČERVINKOVÁ, Praha : Academia, 1966, s. 730. Pozri aj PAVOL PETRUF: Zahraničná politika Slovenskej republiky (1939 – 1945). In: *Historické štúdie*, roč. 38, 1997, s. 9.

z opôr práve pri Svätej stolici. Hoci autonómia ešte nebola štátnosťou a neprinášala zahraničnopolitické kompetencie, Tiso žiadal v Prahe, aby Slovensko smelo udržiavať so Svätou stolicou vlastné diplomatické kontakty. Pre krátkosť času a zložitosť situácie sa tento plán síce neuskutočnil, ale vatikánske archívy dokazujú, že v novembri 1938 Tiso vyslal do Vatikánu provinciála slovenských jezuitov P. Rudolfa Mikuša SJ,¹³ aby tam prosil o vyslanie nuncia do Bratislavy s odôvodnením, že cesta cez Prahu alebo Berlín neumožňuje Slovensku bezprostredný kontakt s najvyššou cirkevnou autoritou.¹⁴

*JOZEF TISO A NADVIAZANIE DIPLOMATICKÝCH VZŤAHOV
MEDZI SLOVENSKOU REPUBLIKOU A SVÄTOU STOLICOU*

Keď sa Česko-Slovensko v marcovej kríze 1939 rozpadlo, nevidela Svätá stolica žiaden dôvod, pre ktorý by mala za ním smútiť. Bol to štát, ktorý jeho tvorcovia a nositelia chápali aj ako dovŕšenie historického emancipačného zápasu českého národa proti Katolíckej cirkvi, a hoci po prvej radikálnej fáze protikatolíckych excesov sa vzájomný vzťah štátu a Cirkvi do istej miery skonsolidoval, republika sa nikdy nezbavila svojho pôvodného laicisticko-protikatolíckeho smerovania a jej výlučne pragmaticky motivované vzťahy so Svätou stolicou opakovane zaťažovali krízy a napätia.¹⁵ Hoci pre Svätú stolicu zostávalo aj po 14. marci 1939 otázkou, do akej miery bude nový Slovenský štát stabilný, resp. či sa čoskoro nestane podobným nemeckým protektorátom ako susedné Čechy a Morava,¹⁶ vzhľadom na to, že bol vyhlásený

13 Závislá slovenská viceprovincia Spoločnosti Ježišovej bola zriadená v roku 1931. Na nezávislú viceprovinciu so všetkými právami samostatnej provincie bola povýšená v roku 1938. P. Rudolf Mikuš SJ stál na jej čele do roku 1942. JOZEF ŠIMONČIČ, MILAN HUDAČEK: Niektoré osobnosti z rehole jezuitov. In: *Jezuiti na Slovensku v minulosti aj v súčasnosti*, ED. MILAN HUDAČEK, Trnava : Dobrá kniha, 2012, s. 68.

14 S.RR.SS., AA.EE.SS., Ungheria, pos. 80 P. O., fasc. 60, záznam pre Domenica Tardiniho, s. d. (december 1938).

15 EMILIA HRABOVEC: Slovensko a Svätá stolica 1918 – 1939 v kontexte medzinárodných vzťahov. In: *Slovensko a Svätá stolica v 20. storočí*, ED. MARTA DOBROTKOVÁ, MÁRIA KOHÚTOVÁ, Trnava : Slovenský historický ústav v Ríme a Trnavská univerzita v Trnave, 2008, s. 184–220.

16 *Actes et documents du Saint Siège relatifs à la seconde guerre mondiale (ADSS)*, Città del Vaticano : Libreria Editrice Vaticana, 1969 – 1981, zv. I, dok. č. 3,

riadne zvoleným snemom a v čase mieru, sa ho však rozhodla uznať a v tomto zmysle už 25. marca 1939 odpovedala na prípis slovenského ministra zahraničia Ferdinanda Ďurčanského, ktorým jej písomne notifikoval vznik Slovenského štátu.¹⁷ (O dva roky neskôr proklamovaný Nezávislý chorvátsky štát, ktorý vznikol v dôsledku vojnových udalostí, sa práve preto riadneho uznania a nadviazania diplomatických vzťahov so Svätou stolicou nikdy nedočkal.)

Vplyv na ďalšie rozhodovacie procesy vo Vatikáne mala i správa pápežského diplomata Raffaela Forniho, ktorého Svätá stolica začiatkom apríla 1939 vyslala na informačnú cestu po Slovensku s poslaním, aby doniesol spoľahlivé správy o dianí v krajine. Forni sa na Slovensku stretol so všetkými biskupmi i s predsedom vlády Tisom. V záverečnej správe s veľkým uspokojením konštatoval, že na rozdiel od okolitých krajín je náboženská situácia na Slovensku veľmi dobrá. Forni s veľkým porozumením pre Slovákov vysvetľoval historické, politické a svetonázorové príčiny slovensko-maďarských a slovensko-českých sporov a vyjadril presvedčenie, že práve tieto dôvody, ako i potreba ochrany, zapríčinili, že slovenskí politici sa začali prikláňať k Nemecku. O predsedovi vlády Tisovi získal Forni dojem, že

Mons. Tiso koná na základe tých najlepších pohnútok. Možno sa mu podarí zachrániť krajinu, ale ak o ňu príde, ako sa to pripodilo Schuschniggovi a Háchovi, jeho neúspech by, žiaľ, mohol mať ďalekosiahly dopad na náboženstvo, a to v takej istej miere, v akej je katolicizmus zakorenený na Slovensku. Optimálnym opatrením by mohol byť jeho odchod z politického života, keby bol urobený šikovne, to znamená bez toho, aby opustil Slovensko. Teraz však sa ešte nezdá, že by na to dozrel čas, a to aj preto, lebo naozaj niet človeka, ktorý by ho mohol nahradiť bez toho, že by moc padla do rúk fanatických nacistov.¹⁸

s. 100, Orsenigo Maglionemu, 18. 3. 1939.

17 Slovenský národný archív Bratislava (SNA), fond MZV, kr. 112, dok. č. 1251/39, Luigi Maglione ministrovi Ferdinandovi Ďurčanskému, 25. 3. 1939.

18 WALTER BRANDMÜLLER: *Holocaust in der Slowakei und katholische Kirche*, Neustadt an der Aisch : Verlag PH.C.W. Schmidt, 2003, dok. č. 1, s. 116–131 (taliansky originál a nemecký preklad dokumentu).

V pozitívnom úsudku o predsedovi vlády Forniho utvrdili aj slovenskí biskupi, ktorí, ako písal,

hladia na Tisu s veľkou dôverou vzhľadom na budúcnosť krajiny. A to predovšetkým pre pevný charakter Mons. Tisu, pre jeho viazanosť na Cirkev, pre jeho obozretnosť a vyrovnanosť. Všetci bez výnimky, aj nitriansky biskup Mons. Kmetko, ktorý je vlastným ordinárom Tisu (...) obdivujú v predsedovi vlády dôstojnú osobnosť kňaza.¹⁹

Aj Forni však upozornil na skutočnosť, že „*budúcnosť Slovenska sa zdá byť neistá*“.²⁰ Hoci vzhľadom na vtedajšiu pohnutú medzinárodnú situáciu neistota nebola neodôvodnená, faktom je aj to, že vo Vatikáne ju tiež vedome živili a podnecovali tie zahraničné politické sily, ktoré vznik slovenskej štátnosti z politických či ideologických dôvodov odmietali, resp. robili si nárok na slovenské územie a v systematickom očierňovaní Slovenska a hodnotení jeho situácie ako nestabilnej a rozháranej videli účinný nástroj, ako tento svoj cieľ dosiahnuť. V tomto duchu napríklad maďarská diplomacia očierňovala slovenskú politiku vo Vatikáne ako filonemeckú a radikálne protižidovskú, kým v Berlíne ju zase predstavovala ako slepo oddanú Rímu, nemajúcu vôľu uskutočňovať protižidovské opatrenia a namierenú proti nemeckým záujmom. Predovšetkým však z maďarskej strany zasypávali Svätú stolicu tvrdeniami, že slovensko-maďarské hranice sa ešte budú meniť v maďarský prospech a pre Slovensko by bolo z katolíckeho hľadiska najlepšie, keby bolo prinavrátené do lona uhorskej vlasti, predurčenej na úlohu bolverku kresťanstva proti ohrozeniam z východu i západu.²¹

19 Tamže.

20 Tamže.

21 S.RR.SS., AA.EE.SS., Ungheria, pos. 80 P. O., fasc. 59, Rotta Pacellimu, 8. 11. 1938; ibidem, f. 22r, Tardiniho záznam o rozhovore s cirkevným radcom maďarského vyslanectva Luttorom, s. d., asi 12. 11. 1938. K myšlienke Maďarska ako *antemurale christianitatis* pozri KOLOMAN PONGRÁCZ: Az „Imperium Hungaricum“ örök hivatása Európában. In: *Katolikus Szemle*, roč. XLVIII (1934), s. 453–460; EMILIA HRABOVEC: Der Katholizismus in Ostmitteleuropa und der Zweite Weltkrieg. In: *Kirchen im Krieg. Europa 1939 – 1945*, ED. KARL JOSEPH HUMMEL, CHRISTOPH KÖSTERS, Paderborn : Schöningh, 2007, s. 180–181.

Ostrihomský arcibiskup kardinál Justinián Serédi, ako aj nuncius Angelo Rotta, ktorý pôsobil v Budapešti od roku 1930 a bol s maďarským prostredím silne zrastený, už od októbra 1938 vyťahovali aj argument kňaza Jozefa Tisu v politike. Obidvaja sa síce zhodli v tom, že proti nemu z hľadiska kňazskej integrity nemožno nič namietat', tvrdili však, že kedysi bol predĺženou rukou Beneša, odmieta promaďarskú politickú orientáciu a orientuje sa na Berlín, čo vyvoláva v Maďarsku dojem, že katolícki kňazi sú nepriateľmi Maďarska. Tento jeho postoj bol podľa nich v rozpore s cítením väčšiny slovenského obyvateľstva, údajne gravitujúceho k Maďarsku.²² Nuncius Rotta celkovo veľmi podliehal maďarskej propagande prekrucujúcej fakty a svojím spravodajstvom prispieval k negatívnemu obrazu Slovenska vo Vatikáne. V apríli 1939 napríklad písal kardinálovi štátnemu sekretárovi o údajnom utláčaní Maďarov na Slovensku a slovenskou stranou vyvolaných (!) pohraničných incidentoch, ktoré sa síce počas celého medzivojnového obdobia naozaj vyskytovali, ale vinou maďarských provokácií. Naproti tomu maďarskú vojenskú agresiu proti Slovensku, tzv. malú vojnu, ktorá sa iba dva týždne pred odoslaním nunciovej správy skončila okupáciou ďalšej časti Slovenska Maďarskom, nespomenul ani slovom. Iba varoval, že zostrovanie situácie môže viesť k tomu, že Slovensko postihne podobný osud ako Podkarpatskú Rus či Česko, teda maďarská alebo nemecká okupácia.²³ Kým maďarské útoky na Tisovu osobu považovali vo Vatikáne za zaujaté a nepripisovali im dôveryhodnosť, faktom je, že maďarský štát bol na rozdiel od nesamozrejmeého mladého Slovenska tak v talianskom, ako v kuriálnom prostredí považovaný za tradičného historického partnera. Maďarský vplyv bol v tomto prostredí nemalý a myšlienka posilnenej maďarsko-poľskej aliancie ako potenciálnej bariéry proti prenikaniu Nemecka do stredovýchodnej Európy nachádzala istú podporu nielen v talianskej politike, ale do istej miere i vo Vatikáne, kde idea katolíckeho bloku ako protinemeckej i protikomunistickej bariéry v rozmanitých formách rezonovala už od polovice tridsiatych rokov.²⁴

22 S.RR.SS., AA.EE.SS., Ungheria, pos. 80 P. O., fasc. 59, Rotta Pacellimu, 8. 11. 1938.

23 ADSS, zv. 6, dok. č. 19, s. 82, Rotta Maglionemu, 22. 4. 1939.

24 S.RR.SS., AA.EE.SS., Stati Ecclesiastici, pos. 547 P. O., fasc. 572; MARTIN-STANISLAS GILLET: *Culture latine et ordre social*, Paris : E. Flammarion,

V máji 1939, teda v čase, keď pápežská diplomacia iniciovala dôverné kontakty, aby priviedla veľmoci i Poľsko za rokovací stôl a zabránila vypuknutiu vojny, upozornil zasa Valerio Valeri, nuncius v Paríži, na skutočnosť, že vo francúzskej politike, tradične spätý s Československom ako svojim „politickým dieťaťom“, jestvuje prúd, ktorý ako podmienku všeobecného vyrovnania žiada obnovu Československa.²⁵ Podobné signály prichádzali aj z vplyvnej francúzsko-českej skupiny vo Vatikáne okolo francúzskeho veľvyslanca pri Svätej stolici François Charles-Rouxa a francúzskeho generálneho predstaveného dominikánov P. Martina-Stanislasa Gilleta OP.

Napriek všetkým nejasnostiam však vo Vatikáne jednoznačne prevládol záujem o dobro duší a tradičné úsilie byť v prelomových časoch prítomný tam, kde žijú katolíci a zaistiť si priamy styk s partikulárnou cirkvou. Pápež a štátny sekretár kardinál Luigi Maglione sa preto rozhodli súhlasiť s výmenou diplomatov a udeliť *agrément* slovenskému vyslancovi Karolovi Sidorovi, ktorého potom vo Vatikáne vrúcne prijali. Na Sidorovu poverovaciu listinu, ktorú vystavil Jozef Tiso ako predseda vlády vykonávajúci aj najvyššiu štátnu moc, odpovedal Pius XII. dňa 25. júla 1939 v najvyššej protokolárnej forme rukopisného latinského *breve* adresovaného „*Milovanému Synovi Jozefovi Tisovi*“, ktoré zdôrazňovalo obojstranné odhodlanie upevniť vzájomné vzťahy na prospech tak náboženského, ako aj občianskeho spoločenstva a odovzdávalo Tisovi i celému slovenskému národu apoštolské požehnanie.²⁶

Zložitejšie prebiehalo etablovanie apoštolskej nunciatúry v Bratislave. Vedením misie bol v júni 1939 poverený Saverio Ritter, dovtedajší nuncius v Prahe. Personálny výber i šalamúnska formulácia nóty Svätej stolice z 5. júna 1939,²⁷ ktorá síce zakotvovala vznik novej nunciatúry, ale pre prípad možných budúcich štátoprávnych zmien ponechávala

1935; PHILIPPE CHENAUX: *Pio XII. Diplomatico e pastore*, Cinisello Balsamo : Edizioni San Paolo, 2004, s. 181; HRABOVEC: *Der Vatikan, die Tschechoslowakei und die europäischen Mächte in der politischen Krise der späten Dreißigerjahre*, s. 307–346.

25 *ADSS*, zv. 1, dok. č. 59, s. 172–174, Valeri Maglionemu, 10. 6. 1939.

26 Text uverejnil Karol Sidor vo svojich spomienkach. POZRI KAROL SIDOR: *Šesť rokov pri Vatikáne*, na vydanie pripravili JOZEF M. RYDLO, FRANTIŠEK VNUK, Bratislava : LHS, 2012, s. 43–44.

27 SIDOR: *Šesť rokov pri Vatikáne*, s. 5. V nóte sa v právne nejasnej formulácii písalo, že „*Svätá stolica pokladá zo svojej strany Jeho Excelenciu Monsignora*

otvorenú aj interpretáciu v duchu možnej kontinuity funkcií v Prahe a Bratislave, však naznačovali, že pápežská diplomacia, ako to napokon zodpovedalo jej tradičným postupom v zložitých a neistých medzinárodných situáciách, chcela predbežne ponechať niektoré vyjadrenia v akomsi diplomatickom pološere. Takýto postup nebol v pápežskej diplomacii neobvyklý a prejavil sa aj v postupoch a vyjadrovacích prostriedkoch, používaných napríklad neskôr v zložitých nemecko-poľských vzťahoch.²⁸ Je možné, že Štátny sekretariát chcel takouto formuláciou tiež umožniť, aby Ritterovi zostal *pouvoir* zaoberať sa aj cirkevnými záležitosťami Protektorátu, kde bola nunciatúra zatvorená a nepodarilo sa presadiť existenciu delegovaného poverenca pre Prahu.²⁹ Ritterovým vyslaním sa napokon riešila aj delikátna personálna otázka nuncia bez nunciatúry, ku ktorej vo Vatikáne vždy pristupovali veľmi citlivo. Hoci v Bratislave sa Ritterovmu príchodu veľmi potešili, pretože zodpovedal najbezprostrednejšej potrebe mladého štátu – jeho zahraničnopolitickej konsolidácii, minister zahraničia Ferdinand Ďurčanský, ktorý pápežského nuncia už na tretí deň po jeho príchode prijal, ako profesor medzinárodného práva zo zásadných dôvodov i z ohľadu na možné dôsledky na vzťah k Nemecku a Maďarsku odmietol akceptovať hmlistú formuláciu nóty. Ritter Ďurčanskému prisľúbil, že sa v Ríme osobne pričíní o vyjasnenie situácie, bol však naliehaním slovenskej strany nepríjemne prekvapený a o niekoľko dní zo Slovenska odišiel.³⁰

Nevyriešená otázka bratislavskej nunciatúry spôsobovala slovenskej strane v nasledujúcich mesiacoch vážne starosti. Kontakt so Svätou stolicou cez berlínskeho nuncia Cesareho Orseniga bol nielen komplikovaný, ale umocňoval i navonok dojem, že Svätá stolica pokladá Slovensko iba za akýsi prívěsok Nemecka. Ešte bolestnejšie sa na

Xavéra Rittera, ktorý zastával funkciu nuncia v Česko-Slovensku, za muža, ktorý pokračuje v plnení tých istých funkcií na Slovensku“.

- 28 Pozri napr. PAWEŁ WÓJCIK: *Il governo e la Chiesa in Polonia di fronte alla diplomazia vaticana (1945–1978)*, San Pietro in Cariano : Il Segno dei Gabrielli editori, 2016, s. 110–111 a passim.
- 29 EMILIA HRABOVEC: *Der Heilige Stuhl und die böhmischen Länder 1938 – 1945*. In: *Religion in den böhmischen Ländern 1938 – 1948. Diktatur, Krieg und Gesellschaftswandel als Herausforderungen für religiöses Leben und kirchliche Organisation*, ED. MARTIN ZÜCKERT, LAURA HÖLZLWIMMER, München : Oldenbourg (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 115), 2007, s. 134.
- 30 SNA, fond MZV, kr. 112, záznam č. 4794/1939, 21. 6. 1939.

Slovensku vnímalo, že správy o Slovensku posielali do Vatikánu aj z Budapešti, ktorá nebola nezainteresovaným pozorovateľom, ale presadzovala voči Slovensku nepriateľské záujmy a – ako sa vyjadril vicerektor kolégia Russica v Ríme P. Vendelín Javorka SJ v liste sekretárovi pre mimoriadne cirkevné záležitosti Domenicovi Tardinimu – „*blási do Vatikánu aj to zlé, čo sa nikdy nestalo*“.³¹ V nasledujúcich mesiacoch preto Sidor, cirkevný radca vyslanectva Jozef Kapala, slovenskí biskupi a iné cirkevné i politické osobnosti opakovane intervenovali vo Vatikáne v prospech vyslania nuncia do Bratislavy. Dňa 28. augusta sa v tejto veci osobným listom, ktorý niesol do Ríma biskup Michal Buzalka, obrátil na pápeža aj predseda vlády Jozef Tiso. So synovskou oddanosťou prosil pápeža, aby poukázal na chyby, ktorých sa on či jeho vláda pre neskúsenosť mohli v rýchlom behu udalostí dopustiť, a odpustil ich.³²

Bez preskúmania pre toto obdobie zatiaľ neprístupných vatikánskych archívov nemožno definitívne zrekonštruovať priebeh vatikánskych rozhodovacích procesov. Je však zrejmé, že v nich nešlo o nejaké drobné ľudské nedorozumenia s ubytovaním či programom, ku ktorým mohlo dôjsť v improvizovaných podmienkach počas krátkeho Ritterovho pobytu v Bratislave, aj keď dôsledný postoj ministra zahraničia Ďurčanského zrejme sekretára pre mimoriadne cirkevné záležitosti Domenica Tardiniho, teda vatikánskeho „ministra zahraničia“, osobne rozladil a negatívne poznačil jeho vzťah k Slovensku. Rozhodujúcu úlohu však hrali medzinárodnopolitické udalosti. Ponajprv vypuknutie vojny v septembri 1939, pod dojmom ktorého vo Vatikáne opäť zosilneli obavy o ďalší vývoj stredoeurópskej situácie a pochybnosti o samostatnosti Slovenska, tým väčšími, že z poľského i francúzskeho prostredia začali do Vatikánu prichádzať nepravdivé správy, že Slovensko bolo obsadené nemeckou armádou.³³ Vplyv na zdržanlivý postup Svätej stolice mali aj pápežove diplomatické aktivity usilujúce sa ukončiť vojnu alebo zabrániť jej rozšíreniu. Osobitne išlo o odvážne sprostredkovanie kontaktov medzi nemeckou opozíciou a britskou stranou v zime 1939/1940, počas

31 Vendelín Javorka Domenicovi Tardinimu, 16. 11. 1939, kópia v súkromnom archíve autorky.

32 SIDOR: *Šesť rokov pri Vatikáne*, s. 58; BRANDMÜLLER: *Holocaust in der Slowakei und katholische Kirche*, s. 59.

33 ADSS, zv. 1, dok. č. 158, s. 269, nuncius vo Varšave Cortesi kardinálovi Maglionemu, 30. 8. 1939.

ktorého sa však v prostredí francúzskych spojencov Veľkej Británie opäť ozvali hlasy volajúce po obnove Československa bez Sudet ako opory francúzskeho mocenského vplyvu v strednej Európe.³⁴ No išlo aj o pápežovo intenzívne úsilie zabrániť vstupu Talianska do vojny a nepriamo posilniť jeho pozície v juhovýchodnej Európe na úkor Nemecka, čo by bolo znamenalo aj posilnenie maďarských pozícií.

Napokon však vatikánska diplomacia opäť rozhodla podľa náboženských kritérií a potrieb duší a v júni 1940 bol na Slovensko konečne vyslaný vatikánsky diplomatický zástupca, mladý kňaz Giuseppe Burzio, ktorého úrad mal status apoštolskej nunciatúry, aj keď on sám bol iba chargé d'affaires.

SVÄTÁ STOLICA A JOZEF TISO V ÚRADE PREZIDENTA

V júli 1939 schválil Snem Slovenskej republiky slovenskú ústavu, ktorá ukotvila právnu formu mladého štátu ako republiky na čele s prezidentom. Na Slovensku vtedy nebol iný vážny kandidát na tento najvyšší post v štáte než Jozef Tiso, ktorý sa tešil všeobecnej úcte a láske slovenského obyvateľstva.

V slovenskom národe, ktorý musel po stáročia jestvovať bez vlastného štátu, bol postupne pozbavený vlastnej historickej spoločenskej elity a ktorý v náboženstve a Cirkvi nachádzal prakticky jedinú oporu svojej identity, predstavovali katolícki i evanjelickí kňazi dlhodobo najväznejšiu morálnu a sociálnu autoritu a náhradnú elitu, ktorá rozhodujúcim spôsobom niesla národnopolitické hnutie. Kňazi stáli aj pri kolíske prvej modernej masovej slovenskej politickej strany – Slovenskej ľudovej strany. Prítomnosť katolíckych kňazov v kresťansky inšpirovanej politike nebola v závere 19. a v prvých desaťročiach 20. storočia osobitosťou Slovenska, ale z historických dôvodov sa vyskytovala vo viacerých európskych krajinách. Rakúsky prelát Ignaz Seipel, univerzitný profesor morálnej teológie, bol dlhé roky predsedom rakúskej kresťansko-sociálnej strany a v rokoch 1922 – 1924 a 1926 – 1929 päťkrát spolkovým kancelárom.³⁵ Na čele politickej strany stál aj nemecký prelát a cirkev-

34 OWEN CHADWICK: *Gran Bretagna e Vaticano durante la seconda guerra mondiale*, Cinisello Balsamo : San Paolo, 2007, s. 144–153.

35 FRIEDRICH RENNHOFFER: *Ignaz Seipel. Mensch und Staatsmann. Eine biographische Dokumentation*. Wien : Böhlau, 1978; KONRAD FUCHS: *Ignaz Seipel*.

ný právnik Ludwig Kaas, v rokoch 1928 – 1933 predseda nemeckej katolíckej strany *Zentrum*.³⁶ Vo vysokej politike pôsobil aj slovinský katolícky kňaz Anton Korošec, v jeseni 1918 krátko predseda parlamentu Štátu Slovincov, Chorvátov a Srbov, v roku 1919 zastupujúci ministerský predseda a 1928 – 1929 ministerský predseda Kráľovstva SHS a v rokoch 1935 – 1938 minister vnútra vo vláde Juhoslovanského kráľovstva.³⁷ Dlhoročným predsedom Československej (českej) strany lidovej a počas celého medzivojnového obdobia i v rokoch 1945 – 1948 opakovane ministrom v pražskej vláde bol aj český katolícky kňaz Jan Šrámek, v exile ministerský predseda Benešovej „československej“ vlády v Londýne.³⁸ Početní ďalší katolícki kňazi boli v závere 19. alebo v prvej polovici 20. storočia ministrami vo vláдах svojich štátov alebo poslancami v nemeckom, rakúskom, uhorskom, neskôr maďarskom, československom, juhoslovanskom i talianskom parlamente. Svätá stolica túto situáciu tolerovala, ba v niektorých aktivitách, najmä na poli sociálneho a tlačového apoštolátu, spočiatku aj podporovala, pretože ju za daných okolností chápala ako nevyhnutný predpoklad modernej mobilizácie katolíckych mäs a praktického uskutočnenia katolíckej sociálnej náuky. Počnúc Piom XI. (1922 – 1939) však začala dôslednejšie naliehať na to, aby kňazov v politike postupne nahrádzali katolícki laici,³⁹ urýchľujúc tak prirodzený proces, ktorý v zmenených podmienkach relatívne rýchlo viedol k postupnej laicizácii politického a verejného života na Slovensku. Počas prvej Slovenskej republiky bola už prevažná väčšina politickej reprezentácie v rukách laikov, aj keď v parlamente a najmä v nižšom aparáte HSLS naďalej pôsobil istý počet kňazov.⁴⁰ Osobitosťou slovenskej situácie teda nebol sám fakt

In: *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*, zv. 9, Herzberg : Bautz, 1995, stĺpce 1357–1358.

- 36 GEORG MAY: *Ludwig Kaas. Der Priester, der Politiker und der Gelehrte aus der Schule von Ulrich Stutz*. 3 zv., Amsterdam : Grüner, 1981.
- 37 *Časopis za zgodovino in narodopisje*, roč. 77, 2006, č. 2–3.
- 38 PAVEL MAREK A KOL.: *Jan Šrámek a jeho doba*, Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2011.
- 39 S.RR.SS., AA.EE.SS, Cecoslovacchia, pos. 62 P. O., fasc. 63.
- 40 K pôsobeniu katolíckych kňazov v Slovenskom sneme pozri STANISLAV KAŠŠOVIC: *Politická činnosť katolíckych kňazov – poslancov Slovenského snemu 1939 – 1945*, Nitra : Gorazd, 2011.

politickej angažovanosti kléru, ale v moderných dejinách bezprecedentná skutočnosť, že katolícky kňaz stál aj na čele štátu.

Jozef Tiso si na prijatie politických funkcií, či už išlo o poslanecký mandát, ministerské kreslo v pražskej vláde či predsedníctvo v autonómnej slovenskej vláde, v súlade s ustanoveniami kánonického práva vždy žiadal a dostal súhlas svojho ordinára, nitrianskeho biskupa Karola Kmeťku. Slovenskí biskupi vrátane Kmeťku nielen súhlasili s tým, aby Tiso prevzal najvyššiu funkciu, ale takejto voľbe sa úprimne tešili. Počas prvej audiencie slovenských biskupov u novo zvoleného prezidenta to predseda Slovenského biskupského zboru Dr. Karol Kmeťko vyjadril slovami:

Keď sa s celou úprimnosťou zúčastňujeme na radošti slovenského národa, zvláštnym uspokojením nám je, že prvým prezidentom nášho štátu vo Vašej osobe sa stáva muž, ktorý svojou minulosťou, svojou oddanosťou, neúnavnou prácou a zriedkavou oddanosťou zaslúžil si všeobecnú dôveru občanov a jednomyselne bol povýšený na hlavu štátu. S uspokojením vidíme kormidlo nášho štátu vo Vašich rukách, pán prezident, lebo je v rukách svedomitých, opatrných, pevných a čistých.⁴¹

Arcibiskup Kmeťko neskôr pred Národným súdom vypovedal:

Potom, keď bol zvolený za prezidenta a tam sme boli prítomní, povolal nás, aj sme boli prítomní, sme tam prejavili súhlas, či katolícki biskupi, či evanjelickí biskupi, sme prijali jeho voľbu s radosťou (...) My sme síce tu stratili po Svätoplukovi neodvislosť a teraz sme ju nadobudli (...) A druhá radosť, prameň druhej radosti bol to, že záruku sme videli v osobe Tisovej, že je skutočne charakterný muž a bude viesť štát i z cirkevných ohľadov tak, že nebudeme musieť sa obávať hroziaceho nebezpečenstva nemeckého nacizmu (...) On svojím kňazským poslaním, svojou učenosťou a rečníckym talentom bol považovaný za prvého rečníka Slovenskej republiky... My sme vedeli, čo naň čaká, čo bude čakať naň (...)⁴²

41 Prejav uverejnil denník *Slovák*, roč. 21, na druhý deň po audiencii, 15. 11. 1939, s. 2.

42 VILIAM JUDÁK, STANISLAV MÁJEK: *Svedecká výpoveď dr. Karola Kmeťku v súdnom procese s dr. Jozefom Tisom*, Bratislava : b.v., 2013, s. 53, 115.

Vzhľadom na vážnosť postu hlavy štátu však biskupi vedno so samotným Tisom považovali za potrebné vyžiadať si aj mienku najvyššej cirkevnej autority. S týmto posolstvom vyslali koncom augusta 1939 k pápežovi svätiakeho biskupa Michala Buzalku, ktorý hlave Cirkvi niesol aj osobný list Jozefa Tisu. Pius XII. prijal Buzalku 8. septembra 1939. Podľa Buzalkovho i podľa Sidorovho svedectva vyslovil pápež „obavy, či za takých okolností, keď sa vojna rozpútava, je prospešné, aby na takom zodpovednom štátnickom mieste stál náš kňaz Dr. Jozef Tiso“ a či „pri menej šťastnom rozuzlení situácie v budúcnosti“ nemôže raz byť „zle pre Cirkev“, že bol na čele vlády práve teraz kňaz.⁴³ Pápež teda vyslovil obavy, nezaujal však žiadne konečné stanovisko a Tisovi nič ani neprikázal, ani nezakázal. To plne zodpovedalo jeho tradičnému postoju zoči-voči zásadným politickým rozhodnutiam, ktoré museli činiť katolíci v partikulárnych cirkvách, vrátane zložitých situácií, s veľkými rizikami, s ktorými boli konfrontovaní katolícki biskupi v Nemecku. Pápež stál na stanovisku, že miestni činitelia najlepšie poznali konkrétnu situáciu a on nemal právo nikoho nútiť k obetám či k mučenictvu, ale ani im v tom brániť.

Keď bol Tiso 26. októbra 1939 zvolený za prezidenta, uverejnil oficiálny vatikánsky denník *L'Osservatore Romano* v talianskom preklade dlhý výťah z jeho posolstva k slovenskému národu.⁴⁴ Obavy z následkov voľby kňaza za hlavu štátu v zložitých okolnostiach však pretrvávali najmä na Štátnom sekretariáte a nuncius v Berlíne Cesare Orsenigo mal byť poverený, aby Tisu ústne upozornil, že síce sa to už stalo, ale Svätá stolica na to nehľadí s radosťou.⁴⁵ Či k tomu napokon došlo, zatiaľ nevieme. Preukázateľná je iba skutočnosť, že na Tisov osobný list pápežovi, v ktorom mu oznamoval svoju voľbu, Pius XII. zareagoval osobitným latinským *breve* datovaným 5. decembra 1939, v ktorom podľa vtedajších diplomatických zvyklostí v korešpondencii s hlavami štátu „Milovanému Synovi, Osvietenému a Ctihodnému Mužovi, Prezidentovi Slovenskej Republiky“, bez priameho vyslovenia mena, poďakoval za oznámenie a za úmysel zveľaďovať vzájomné vzťahy a vyprosovať Božiu pomoc pre neho i pre celý slovenský národ.⁴⁶

43 SIDOR: *Šesť rokov pri Vatikáne*, s. 61.

44 *L'Osservatore Romano*, roč. LXXIX, 12. 11. 1939.

45 *ADSS*, zv. 4, dok. č. 51, pozn. 22, s. 115.

46 Faksimile listu publikoval SIDOR: *Šesť rokov pri Vatikáne*, s. 63.

Hoci v diplomatických vzťahoch medzi Svätou stolicou a Slovenskou republikou zostala až do roku 1945 hodnostná disparita diplomatických zástupcov, nebola to situácia v diplomatickom svete nijako osobitá – existovala napríklad aj vo vzťahu Svätej stolice k takej veľmoci, ako bola Veľká Británia⁴⁷ – a vzájomné vzťahy medzi Bratislavou a Vatikánom sa napriek nej rozvíjali normálnym spôsobom vo všetkých oblastiach cirkevného i politického života. Tiso však do nich zväčša nezasahoval, pretože ako prezident nemal nijaké exekutívne vládne právomoci a rešpektujúc princíp subsidiarity, vyplývajúci z katolíckej sociálnej náuky, nevstupoval do kompetencií, ktoré prináležali iným. Vo vzťahu k Svätej stolici sa preto zväčša obmedzil na protokolárne kroky, akými boli gratulačné telegramy či príležitostné gestá, napríklad dar 120 reprezentatívnych slovenských kníh viazaných v bielej koži venovaných Piovi XII. pri príležitosti jeho 25-ročného biskupského jubilea, za ktoré pápež vyslovil „*šlachetnému darcovi prejav živého a otcovského uznania, ako aj ubezpečenia o svojej dobroprajnosti*“.⁴⁸ Tiso tiež po celý čas pozorne sledoval a študoval vyjadrenia magistéria, osobitne encykliky, a zúčastňoval sa na všetkých liturgických sláveniach na Slovensku, ktoré sa konali pri príležitosti pápežových jubileí alebo na pápežov podnet a úmysel, ako bolo napríklad modlitbové trojdnie za mier 6. – 8. decembra 1943.⁴⁹ Pápež zasa pri nijakej z príležitostí, akými boli osobitné audiencie vyslanca Sidora alebo iných oficiálnych slovenských svetských či cirkevných návštev, nezabudol udeliť nielen slovenskému národu, ale osobitne aj prezidentovi svoje apoštolské požehnanie.⁵⁰

Konkrétnym spôsobom zasiahol Tiso do otvorených cirkevno-politických otázok medzi obidvoma stranami iba dvakrát, a to v súvislosti s návrhom konkordátu medzi Slovenskom a Svätou stolicou

47 S.RR.SS., AA.EE.SS., Inghilterra, pos. 276, fasc. 123, Rappresentanza Pontificia a Londra.

48 SIDOR: *Šesť rokov pri Vatikáne*, s. 112.

49 EMILIA HRABOVEC: Die katholische Kirche in der Slowakei 1939 – 1945. In: *Religion under Siege. I. The Roman Catholic Church in Occupied Europe (1939–1950)*, ED. LIEVE GEVERS, JAN BANK, Leuven, Paris : Peeters (Annua Nuntia Lovaniensia, LVI), 2008, s. 163–164; Pozri tiež Bundesarchiv Berlin (BArch), R 70/112, Bericht Nr. 2197 an den SD-LA Wien, 6. 9. 1943, a tamže, Bericht SA 181 II Wa/Fk., 6. 12. 1943.

50 SIDOR: *Šesť rokov pri Vatikáne*, s. 152.

a s povýšením Nitrianskeho biskupstva na arcibiskupstvo a metropolitné sídlo. Právna úprava vzťahov medzi Slovenskom a Svätou stolicou v podobe konkordátu a ustanovenie samostatnej slovenskej cirkevnej provincie patrili k najdôležitejším úlohám, s ktorými v júni 1939 odcestoval slovenský vyslanec pri Svätej stolici Karol Sidor na svoje nové pôsobisko. Keďže konkordát vtedy Svätá stolica považovala za ideálny prostriedok úpravy vzájomných vzťahov medzi Cirkvou a štátom, Štátny sekretariát prijal túto ponuku s uspokojením, slovenského diplomata však upozornil, že vzhľadom na závažnosť problematiky a vojnové pomery pôjde o dlhodobú záležitosť.⁵¹ Po ukončení prípravných prác a dosiahnutí potrebného súhlasu z nemeckej strany, ktorý bol podľa Ochranej zmluvy pri medzinárodnoprávných zmluvách potrebný, prezident Tiso sa v máji 1943 prostredníctvom vyslanca Sidora obrátil na pápeža Pia XII. a predložil mu želanie Slovenskej republiky uzavrieť so Svätou stolicou konkordát. Sidora v tejto veci prijal kardinál štátny sekretár Maglione, ktorý síce rovnako ako v roku 1939 privítal samotný zámer, poukázal však na to, že rokovania je vhodné odložiť na dobu po skončení vojny.⁵² Hoci v Bratislave sa naďalej pracovalo na konkrétnom návrhu konkordátu, ktorý bol 11. decembra 1943 predložený Svätej stolici,⁵³ slovenskej diplomacii začalo byť už v lete 1943 zrejmé, že uzatvorenie konkordátu nebude v želateľnom časovom horizonte možné – a do konca vojny a existencie prvej Slovenskej republiky sa o ňom naozaj nerokovalo. Vyslanec preto sústredil svoje úsilie na dosiahnutie aspoň jednej jeho ústrednej požiadavky – povýšenie starobylého Nitrianskeho biskupstva na arcibiskupstvo a metropolitné sídlo. Keď sa takto formulovaná požiadavka stretla so záujmom samého pápeža, ktorý Sidora počas súkromnej audiencie 17. júna 1943 vyzval, aby mu vo veci predložil memorandum, Sidor požiadal Bratislavu, aby dala príslušný spis vypracovať a zároveň o vyjadrenie

51 SNA, f. MZV, kr. 209, č. 162/1939, Sidor Ministerstvu zahraničných vecí, 17. 10. 1939. Pozri aj *Vatikán a Slovenská republika (1939 – 1945): dokumenty*, ED. IVAN KAMENEC, VILÉM PREČAN, STANISLAV ŠKORVÁNEK, Bratislava : Slovak Academic Press, 1992, dok. č. 16, s. 35.

52 ADSS, zv. 7, dok. č. 494, s. 725.

53 ADSS, zv. 7, dok. č. 494, s. 725, vyslanec Sidor kardinálovi Maglionemu.

požiadala aj slovenských biskupov.⁵⁴ V posledný augustový deň už mohol Sidor v mene prezidenta Tisu predložiť pápežovi Piovi XII. po taliansky napísané memorandum, žiadajúce o povýšenie Nitrianskeho biskupstva na arcibiskupstvo. Pamätný spis dôvodil historicky i právne, odvolával sa na konštitúciu *Ad ecclesiastici regiminis incrementum* z roku 1937,⁵⁵ ktorá prisľubovala zosúladenie diecéznych hraníc s hranicami štátnymi a erigovanie slovenskej cirkevnej provincie, poukázal na existenciu hmotne zabezpečenej nitrianskej menzy,⁵⁶ predovšetkým však na nevyhnutnosť, aby v najvlastnejšom cirkevnom záujme dostalo Slovensko najvyššiu cirkevnú autoritu, ktorá dá Cirkvi na Slovensku jednotný smer a bude ju reprezentovať a chrániť navonok.⁵⁷ V podobnom zmysle vypracovali svoje memorandum adresované Piovi XII. aj slovenskí biskupi.

Aj uskutočnenie tejto požiadavky však narazilo na ťažkosti, predovšetkým na otvorenú otázku slovensko–maďarských hraníc, ktoré v jestvujúcej okypnenej podobe nemalo zmysel cirkevnoprávne sankcionovať, ako aj na skutočnosť, že väčšina cirkevných majetkov sa nachádzala v Maďarsku,⁵⁸ no aj na odpor Domenica Tardiniho, ktorý sa obával, že zmeny uskutočnené za mimoriadnych vojnových pomerov by mohli v spojeneckom tábore vnímať ako porušenie nestrannosti Svätej

54 SNA, fond MZV, kr. 210, vyslanec Sidor Ministerstvu zahraničných vecí, č. 96/dôv./43, 28. 6. 1943.

55 *Acta Apostolicae Sedis (AAS)*, roč. 27, 1937, s. 366–369

56 K majetkovému zabezpečeniu Nitrianskej diecézy pozri TOMÁŠ HABURAJ, PETER ZUBKO: *Financovanie cirkvi v medzivojnovom období. Ekonomická stránka života katolíckej cirkvi v Košiciach v rokoch 1918–1938*, Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2016, s. 73–76.

57 SNA, fond MZV, kr. 210, vyslanec Sidor Ministerstvu zahraničných vecí, č. 143/43/dôv., 1. 9. 1943. Pozri aj *Vatikán a Slovenská republika (1939–1945)*, ED. KAMENEC, PREČAN, ŠKORVÁNEK, dok. č. 101 s prílohou, s. 157–160.

58 SNA, fond MZV, kr. 210, správa vyslanca Sidora Ministerstvu zahraničných vecí v Bratislave, č. 29/44/dôv., 21. 2. 1944. Pozri tiež tamže, správa vyslanca Sidora Ministerstvu zahraničných vecí v Bratislave, č. 32/44/dôv., 23. 2. 1944. Išlo však často o majetky maďarských cirkevných subjektov, ktoré boli v medzivojnovom období v ČSR v nútenej správe a ktoré si po maďarskej okupácii tieto subjekty prevzali do svojho vlastníctva. Majetkové vyrovnanie medzi slovenskými cirkevnými subjektmi, vlastníacimi majetky v Maďarsku, a maďarskými cirkevnými subjektami, vlastníacimi majetky na Slovensku, nebolo nikdy doriešené.

stolice.⁵⁹ Najschodnejšiou cestou sa nakoniec ukázalo vymenovanie nitrianskeho biskupa Karola Kmeťku za arcibiskupa *ad personam*, to jest predbežne bez zásahu do cirkevnej organizácie, v ktorom pápež Pius XII. videl spôsob, ako prejaviť svoju lásku k slovenskému národu a symbolicky mu potvrdiť prísľub, že vo vhodnejšom čase uskutoční vytúžené osamostatnenie slovenskej cirkevnej provincie. K vymenovaniu došlo v máji 1944⁶⁰ a prezident Tiso bol prvým gratulantom, ktorý prišiel svojmu biskupovi zablahoželať k tomuto vysokému vyznačeniu.

SVĀTĀ STOLICA, JOZEF TISO A ŽIDIA

Neuralgickým bodom vzťahov medzi Svätou stolicou a Slovenskou republikou, a nepriamo aj jej prezidentom, bol osud židovského obyvateľstva. Stručný príspevok nevenovaný osobitne tejto vážnej problematike neposkytuje priestor na jej komplexnú analýzu, ale musí sa obmedziť na niekoľko téz.

Medzi prejavmi a článkami Jozefa Tisu sa až do roku 1938 nenachádza ani jeden, v ktorom by sa spomínala otázka Židov na Slovensku.⁶¹ Už táto skutočnosť, ako aj normálne vzťahy, ktoré ako kňaz i ako politik udržiaval so Židmi a ktoré sa v ničom neodlišovali od vzťahov s príslušníkmi iných národností či vierovyznaní, ukazuje, že v Tisovom myslení táto otázka nehrala žiadnu rolu. Až v jeseni 1938, keď sa Nemecko aj vinou západných veľmocí stalo dominantným politickým faktorom v strednej Európe, stredoeurópske štáty sa priam pretekali, aby si získali jeho priazeň, a „riešenie židovskej otázky” bolo najzákladnejším bodom, priam fixáciou Hitlerovho ideologicko-politického programu, bol s otázkou Židov už z titulu svojho úradu ministerského predsedu konfrontovaný aj Tiso. Hoci v zime 1938 – 1939 sa aj na Slovensku pod dojomom napätej politickej situácie a rôznych myšlienkových vplyvov a politických tlakov prichádzajúcich z Nemecka začali šíriť protižidovské nálady, ku ktorým prispelo aj

59 Karol Sidor biskupovi Jozefovi Čárskemu, 8. 5. 1944, kópia v súkromnom archíve autorky.

60 SNA, fond MZV, kr. 210, vyslanec Sidor Ministerstvu zahraničných vecí v Bratislave, telegram č. 165/44, 18. 5. 1944.

61 JOZEF TISO: *Prejavy a články. Zv. I (1913 – 1938)*, ED. MIROSLAV FABRICIUS, LADISLAV SUŠKO, Bratislava : AEP, 2002.

stanovisko 15 000 bratislavských Židov pred Viedenskou arbitrážou, žiadajúce pripojenie Bratislavy k Maďarsku,⁶² ani vtedy, ani neskôr v Tisovom myslení nemala miesto rasovo či ideologicky motivovaná nevraživosť alebo nábožensky motivovaný antijudaizmus. Napätia v slovensko-židovských vzťahoch vnímal v ich národnom a sociálnom rozmere, najmä cez prizmu skutočnosti, že Židia na Slovensku žili uprostred slovenského národa, ale iba v mizivom percente sa hlásili k slovenskej národnosti, identifikujúc sa s dominantnými národmi maďarským či nemeckým,⁶³ a tiež vo svetle veľkého nepomeru medzi nepatrným podielom židovskej menšiny na celkovom obyvateľstve a jej reálnym vplyvom v národnom hospodárstve a spoločenskom živote. Tiso nepochybne súhlasil s tým, aby bol tento vplyv zredukovaný na podiel zodpovedajúci ich numerickej sile (čo presadzoval aj vo vzťahu k nemeckej menšine).

- 62 Diplomatickú správu o tom napísal aj vtedajší americký diplomat a historik George F. Kennan, v tom čase tajomník amerického vyslanectva v Prahe, ktorý ju neskôr začlenil aj do svojich publikovaných spomienok. Pozri GEORGE F. KENNAN: *From Prague after Munich: Diplomatic Papers 1938 – 1940*, Princeton, NJ 1968, s. 50, 53.
- 63 Izraelský historik pôvodom zo Slovenska Yeshayahu A. Jelinek to sformuloval slovami: „*Židia ako etnická menšina konali takto podľa nepísaného zákona menšín: primknúť sa k národu panujúcemu a k vyspelejšej kultúre. Tu neplatil ani altruizmus, ani ponížovanie: panujúci národ mohol udeliť ochranu a rozličné výhody, národ porobený len útrapy.*” YESHAYAHU A. JELINEK: Židia na Slovensku v 19. storočí: poznámky k dejinám. In: *Sn – Štúdie*, roč. 41, 1993, č. 3, s. 282. Takéto správanie židovskej menšiny dokazujú aj štatistiky sčítaní ľudu. V roku 1890 sa jazykovo k Slovákom hlásilo iba 6,7 % Židov žijúcich na Slovensku, v roku 1910, na vrchole maďarizácie, už iba 2,8%. Po rozpade Uhorska a vzniku Československa sa Židia na Slovensku začali preorientúvať, ale iba veľmi pomaly. V roku 1921 sa ich prihlásilo 22,3 % k slovenskej (resp. „československej“) národnosti, v roku 1930 už 32,2 %, naďalej však veľká väčšina používala maďarčinu resp nemčinu ako komunikačný jazyk a pokiaľ žili na územiach, ktoré v dôsledku Viedenskej arbitráže pripadli k Maďarsku, sa po tomto dátume opätovne hlásili k maďarskej národnosti. ANTON ŠTEFÁNEK: *Základy sociografie Slovenska. Slovenská vlastiveda 3*, Bratislava : Slovenská akadémia vied a umení, 1944, s. 94–95. Ako konštatoval aj historik Ivan Kamenec, „*drvivá väčšina*” Židov žijúcich na Slovensku „*sa pomadžarčila po jazykovej i nacionálnej stránke... Drvivá väčšina židovského obyvateľstva ostala až do roku 1918 k slovenským snahám úplne indiferentná niekedy pod vplyvom maďarizácie až nepriateľská.*“ IVAN KAMENEC: *Po stopách tragédie*, Bratislava : Archa, 1991, s. 11–12.

Keď po nemeckom mocenskom zásahu do slovenského politického života v Salzburgu v júli 1940 zosilneli pozície malej, ale Berlínom podporovanej radikálnej skupiny okolo Vojtecha Tuku, presadzujúcej slovenský národný socializmus, Nemci sa jej prostredníctvom a tvrdým nátlakom usilovali presadiť aj na Slovensku „riešenie židovskej otázky“ podľa svojich predstáv. Tieto snahy vyústili v septembri 1941 do prijatia smutnozámeho tzv. „Židovského kódexu“,⁶⁴ zavádzajúceho rasové kritériá, a Tiso ako prezident republiky nemal ústavné právomoci, aby zabránil vykonávaniu tohto vládneho nariadenia,⁶⁵ ani reálnu mocenskú pozíciu, aby sa postavil proti Nemeckej ríši, ktorá bola na vrchole svojej moci, ovládala celú Európu a svoju predstavu „riešenia židovskej otázky“ presadzovala všade tam, kam siahla jej vplyv. Za obrovského nemeckého nátlaku, späťeho s vyhrážkami a hrozbami, ale nepochybne aj za istej spoluúčasti niektorých filonemeckých slovenských politických činiteľov okolo ministerského predsedu Vojtecha Tuku, boli v marci 1942 započaté deportácie židovského obyvateľstva zo Slovenska. Tento počin nemožno nijako zľahčiť ani ospravedlniť, nemožno však ani nevidieť, že nikto na Slovensku vrátane politických radikálov nemal ani tušenia, aký osud čaká deportované obyvateľstvo, ale boli presvedčení, že podľa medzištátnej dohody s Nemeckou ríšou odchádza na pracovné nasadenie resp. osídlenie do Generálneho gubernátu, zriadeného na časti územia okupovaného Poľska. Nikto ani v najinformovanejších politických a diplomatických kruhoch v Európe či v USA vtedy nevedel, že niekoľko týždňov predtým, 20. januára 1942, sa pri berlínskom jazere Wannsee tajne stretli politicko-ideologické špičky nacistického režimu a uzniesli sa na spôsoboch fyzickej

64 Vládne nariadenie č. 198/1941 Sl. z. o právnom postavení Židov.

65 Tzv. „Židovský kódex“ vyšiel na základe splnomocňovacieho ústavného zákona č. 210/1940 Sl. z., ktorý si Tukova skupina presadila po nemeckej intervencii v Salzburgu v podobe vládneho nariadenia, teda mimo ústavných kompetencií prezidenta. Podľa rôznych svedectiev predseda vlády Vojtech Tuka robil na Tisu veľký nátlak, aby vládne nariadenie č. 198/1941 Sl. z. podpísal, najmä po tom, keď do neho na Tisovu žiadosť vsunuli § 255, ktorý prezidentovi umožňoval udeľovať postihnutým Židom „*oslobodenia z ustanovení tohto nariadenia*“. Tiso to však rozhodne odmietol. Túto skutočnosť dosvedčil aj Tisov blízky spolupracovník a posledný minister národnej obrany prvej Slovenskej republiky Štefan Hašík v rozhovore s Milanom S. Ďuricom v exile. Pozri ĎURICA: *Jozef Tiso 1887 – 1947. Životopisný profil*, s. 447.

likvidácie európskych Židov. Len čo však v jeseni 1942 na Slovensko začali prenikať prvé, ešte nijako neoverené a neuveriteľné správy o tom, že Židov v nemeckých táboroch vraždia, slovenská vláda napriek pretrvávajúcim nemeckým nátlakom a hrozbám transporty zastavila a Slovensko sa na nasledujúce dva roky stalo útočiskom pre početných židovských utečencov z okolitých krajín. Britský historik židovského vierovyznania Gerald Reitlinger označil tento počin za prvú vzburu proti Hitlerovmu „konečnému riešeniu židovskej otázky”.⁶⁶

Už po Salzburgu, potom po prijatí tzv. „Židovského kódexu” i počas deportácií, Tiso vážne zvažoval, že sa zriekne svojej funkcie a stiahne sa z politiky. Od tohto úmyslu ho odhovárali zodpovední politickí priatelia i cirkevní predstavitelia vrátane biskupa Kmeťku. V tomto zmysle intervenovali prostredníctvom biskupa Kmeťku aj predstavitelia židovských organizácií, pretože si napospol uvedomovali, že iba Tiso mal autoritu a vplyv aspoň čiastočne mierniť Nemcami vyžadované a ich slovenskými súputníkmi vykonávané nariadenia, zatiaľ čo jeho rezignácia by bola otvorila cestu radikálnym elementom v slovenskej politike a vyprovokovala tvrdý Hitlerov zásah.⁶⁷

66 GERALD REITLINGER: *The final solution. The attempt to exterminate the Jews of Europe 1939 – 1945*, London : Vallentine, Mitchell, 1953, s. 385.

67 HRABOVEC: *Die katholische Kirche in der Slowakei 1939 – 1945*, s. 144–145; ĎURICA: *Jozef Tiso 1887 – 1947. Životopisný profil*, s. 327–328, 447–448, 474–475. KAROL MURÍN: *Spomienky a svedectvo*, Hamilton, Ont. : Zahranická Matica slovenská, 1987, s. 138–139. Tisov úmysel vzdať sa prezidentského úradu pozorne sledovala aj nemecká spravodajská služba. Pozri BArch, R 70/180, Správa SD z 10. 12. 1940; tamže, R 70/112, správa zo 17. 7. 1944 a správa Dr. Mühlbergera z 24. 10. 1940. O Tisových úvahách rezignovať na svoj úrad a o tom, že ho od tohto úmyslu odhovárал aj jeho diecézny biskup Karol Kmeťko, vypovedal pred Národným súdom aj samotný Kmeťko. Pozri JUDÁK, MÁJEK: *Svedecká výpoveď dr. Karola Kmeťku v súdnom procese s dr. Jozefom Tisom*, s. 51–52, 90. Proti Tisovej demisii vystupovali nielen cirkevné kruhy a predstavitelia Židov, ale príznačne aj politickí činitelia, ktorí boli názorovo Tisovými politickými odporcami, cítili sa však jeho autoritou chránení. Slovenský komunista Ladislav Novomeský podľa spomienok Pavla Čarnogurského, vtedy poslanca Slovenského snemu, reagoval na chýry o možnej Tisovej rezigácii na úrad prezidenta slovami: „Preboha, ja ako komunista vás veľmi prosím, zabráňte tomu. Ved' kto príde na jeho miesto? Vy najlepšie viete, že Nemci chcú na jeho miesto dosadiť Dr. Vojtecha Tuku. A do ďalších funkcií Karola Murgaša, Rudolfa Strieženca, Otomara Kubalu, Krchňáka a podobných. To akoby ste vydávali všetkých nás komunistov na smrť. (...) Lebo jedine Dr. Tiso nás drží.“ PAVOL ČARNOGURSKÝ: *Svedok čias*, Bratislava : USPO, 1997, s. 250.

V tejto situácii si Tiso v súlade s katolíckou teologickou morálkou zvolil jediná cestu, ktorá mu zostávala a ktorou svojím spôsobom šiel aj sám Pius XII. – úsilie o minimalizáciu strát a maximalizáciu pomoci, ktorej bol za daných okolností schopný. Túto zásadu aplikoval predovšetkým v snahe uchrániť Slovensko v najvyššej možnej miere pred dôsledkami vojny, čo Slovensku umožnilo život v pokoji a v podmienkach, aké neboli v nijakom inom vojnuvedúcom štáte a zachránilo životy minimálne jednej generácii slovenských mužov, ktorých rovesníci v iných štátoch masovo umierali na frontoch. Túto zásadu aplikoval aj v snahe uchrániť Slovensko pred ideologickými vplyvmi nemeckého národného socializmu a zachovať možnosti – najzložitejšie realizovateľné, pretože narážajúce na nemeckú ideologickú fixáciu – pre pomoc ohrozenému židovskému obyvateľstvu. Dialo sa to najmä prostredníctvom udeľovania tzv. výnimiek, ale aj oslabovaním pozícií radikálnych politických elementov a umným diplomaticko-politickým kľúčovaním, ktoré občas splatilo vonkajší politicko-diplomatický alebo verbálny tribút nemeckej spolupráci, ktorému sa nedalo vyhnúť, aby sa uchoval priestor na manévrovanie a pomoc.

Jedným z takýchto inteligentných krokov, ktorými Tiso splatil nevyhnutý verbálny tribút spolupráci s Nemcami, ale zároveň zostal verný vlastnému presvedčeniu, boli niektoré jeho vyjadrenia o „slovenskom národnom socializme“, ako napr. v prejave pri posviacke nového kostola v Považskej Bystrici 7. septembra 1941. Takéto prejavy chceli v skutočnosti vyjadriť, že Slovensko nepotrebuje preberať nemecké ideologické vzory, pretože má vlastný program kresťansko-sociálny, čerpajúci z pápežských sociálnych encyklík. Takto vnímali Tisovu argumentáciu aj nemeckí agenti. V správe *Sicherheitsdienst* (nemeckej Bezpečnostnej služby), napísanej v jeseni 1940, teda v čase, keď vrcholilo úsilie malej, ale Nemeckou ríšou silno podporovanej skupinky okolo Vojtecha Tuku vyhlásiť „slovenský národný socializmus“, sa písalo, že na „*najvyššom slovenskom mieste*“ boli v kontrapozícii proti Tukovi i Nemecku utvorené nové pojmy a „*tento národný socializmus nie je vlastne nijaký národný socializmus, ale kresťansko-sociálny nacionalizmus v zmysle pápežských encyklík*“.⁶⁸ Tí, ktorí v snahe priťažiť Tisovi usilovne

68 Za „*hlavného vinníka*“ tohto ideového vývoja a „*najnebezpečnejšieho protivníka nemecko-slovenskej spolupráce*“ považovali nemeckí agenti „*štátneho prezidenta*

hlásili do Vatikánu takéto Tisove vyjadrenia, však nesprostredkovali aj celý register tónov a posolstva, ktoré nimi chcel prezident odovzdať. Tisovu situáciu, beztak zložitú v dôsledku nemeckého tlaku i vtedajších vnútropolitických napätí vo vzťahu k filonemeckej skupine okolo Vojtecha Tuku, ešte väčšmi skomplikovala skutočnosť, že časť nie nezaujatej tlače jeho prejav v Považskej Bystrici, prednesený voľne bez písomnej predlohy, uverejnila nepresne a s nevhodnými komentármi. K Domenicovi Tardinimu sa tak dostala správa, podľa ktorej tam Tiso tvrdil, že náuka Katolíckej cirkvi je rovnaká ako náuka národného socializmu. Tardini to hneď hlásil pápežovi, ktorý nariadil vec prešetriť a v prípade, ak by sa zistila pravdivosť správ, odstrániť meno Jozefa Tisu zo zoznamu pápežských prelátov. Chargé d'affaires v Bratislave Burzio, poverený zistiť skutkový stav, hlásil do Vatikánu, že Tiso sám ho upozornil na neúplné a nesprávne komentáre tlače. Tiso Burziovi vysvetlil, že nemal v úmysle hovoriť o nemeckom národnom socializme, ale o uskutočňovaní sociálnych reforiem vychádzajúcich zo zásad pápežských sociálnych encyklík.⁶⁹ Skôr než prišli tieto správy do Ríma, na Štátnom sekretariáte sa už chystali vyčiarknuť Tisovo meno zo zoznamu pápežských prelátov, zistili však, že Tiso sa v tom čase už v zozname nenachádzal, pretože sa titulu monsignora sám zriekol, keď

Tisu“. Pozri Bundesarchiv Koblenz, R70 Slowakei 187. Porov. aj tamže, R70 Slowakei 110, SS Sturmbannführer Hahn šéfovi Sicherheitsdienstu Heydrichovi, 9. 1. 1941. Azda najjasnejšie vyjadril Tiso svoju pozíciu v prejave okresným tajomníkom HSES, ktorý pod názvom Generálov bez vojska sa nemáme čo obávať uverejnili noviny *Slovák* 21. 1. 1941: „*My nie sme rytiermi momentálnej konjunktúry, ale sme pracovníci a strážcovia večných kultúrnych, sociálnych a hospodárskych pokladov národa. (...) My nie sme dneskajší, aby sme hľadali program. My sme národom slovenským od Pribinu začínajúc; žili sme a žijeme dušou a tradíciou národa. A tú líniu nemáme čo zapredať. Viem, že na Slovensku, keď nie 99 a pol, tak 99 percent iste súhlasí s tým, že ľudové Slovensko bolo, je a zostane naším programom. A nič inšie mi neimponuje na svete, iba to, aby mi moje svedomie hovorilo, že som verným tlmočníkom zmyšľania a vôle národa. A len dotiaľ budem verejným činiteľom, dokiaľ budem mať to povedomie, že som totožný s národom. Preto sa nedáme pomýliť ničím a nikým. (...)*“

69 ADSS, zv. 5, dok. č. 213, s. 273–274, poznámky Domenica Tardiniho, 21. a 23. 10. 1941; tamže, dok. č. 140, s. 301–302, Burzio kardinálovi štátnemu sekretárovi Maglionemu, 12. 11. 1941. Por. aj SNA, f. MZV, kr. 209, Sidor Ministerstvu zahraničných vecí, 23. 10. 1941.

s nástupom nového pápeža Pia XI. nepožiadala o jeho potvrdenie, ktoré sa podľa vtedajších cirkevných právnych noriem vyžadovalo.⁷⁰

Tisovu situáciu, v ktorej musel čeliť mnohorakým vnútro- i zahraničnopolitickým tlakom, bolestne sťažoval zložitý vzťah s pápežským zástupcom Giuseppem Burziom. Burzio bol v rokoch 1935 – 1938 audítorom pražskej nunciatúry a počas pobytu v Prahe nadobudol veľké sympatie k československému štátu, od ktorého dostal aj vysoké štátne vyznamenanie – Rad Bieleho leva,⁷¹ čo do istej miery poznačilo jeho optiku, cez ktorú hľadel na Slovensko. Na jeho postojoch zanechala stopy aj trpká skúsenosť jeho neúspešnej predchádzajúcej misie na Litve, kde sa ako presvedčený zástanca poľských pozícií a európskeho *statu quo ante* postavil na stranu poľského arcibiskupa vo Vilne proti národným požiadavkám Litovcov a krajinu musel opustiť.⁷² Na Sloven-

70 Jozefa Tisu za nadpočetného tajného komorníka Jeho Svätosti (*Camerarius Secretus Supranumerarius*) s titulom *Monsignore* vymenoval na návrh biskupa Karola Kmeťku pápež Benedikt XV. v novembri 1921. Podľa vtedajších cirkevných predpisov museli všetci monsignori po smrti pápeža, ktorý ich vymenoval, požiadať jeho nástupcu o potvrdenie tohto cirkevného titulu. Aj keď išlo o čistou formalitu, bez nej patričný kňaz nebol pojatý do zoznamu monsignorov nového pontifikátu. Tiso o takéto potvrdenie svojho cirkevného titulu nepožiadala, ale dobrovoľne sa ho zriekol. Aj tento počin vyjadroval jeho zásadný kňazský postoj, ktorý v službe Bohu, Cirkvi a národu feudálne pôsobiacim titulom a vyznačeniam neprikladal žiadnu dôležitosť. V tomto zmysle sa Tiso vyjadril aj v rozhovore so svojim osobným sekretárom a synovským priateľom Karolom Murínom. Pozri MURÍN: *Spomienky a svedectvo*, s. 122–123. Pozri aj ĎURICA: *Jozef Tiso 1887 – 1947. Životopisný profil*, s. 106–108. Zrieknutie sa cirkevného titulu monsignora bolo také nezvyčajné, že ho nielen svetské, ale aj cirkevné miesta v každodennej realite neregistrovali a Tisovi tento čestný titul aj naďalej často uvádzali.

71 Archiv Ministerstva zahraničných vecí České republiky, Praha (AÚMZV), PZ Vatikán 1938, československý vyslanec pri Svätej stolici Vladimír Radimský Ministerstvu zahraničných vecí, 1. 7. 1938.

72 Vilno (po litovsky Vilnius) bolo predmetom územného sporu medzi Litovcami a Poliakmi. V dôsledku dlhodobej dominancie poľského elementu v historickom poľsko-litovskom štáte tvorili Poliáci, najmä šľachta a mešťanstvo, v meste silný element, jeho okolie bolo však čisto litovské. Pre litovský národ malo Vilno ako historické hlavné mesto litovského kniežatstva veľký historický a symbolický význam. Litovci preto bolestne vnímali, že mesto a okolie bolo po prvej svetovej vojne v dôsledku poľských vojenských operácií pričlenené k poľskému štátu. Keď po jeho rozklade v roku 1939 získali Vilno späť, vyvstala na litovskej strane požiadavka, aby tamojšieho arcibiskupa poľskej národnosti, ktorý nové štátoprávne riešenie odmietal, nahradil litovský prelát. Pápežský

sko prišiel teda so spomienkou na stroskotanú predchádzajúcu misiu, ktorá v ňom umocnila nevôľu voči štátovým zmenám v Európe po roku 1938. V tomto duchu Burzio na Slovensku naďalej pestoval spoločenské styky s osobnosťami, s ktorými sa zoznámil v Prahe, resp. ktoré zostávali na československom politickom stanovisku a boli v opozícii k slovenskej vláde i slovenskej štátnosti (blumentálsky farár Augustín Pozdech, advokát Aristid Jamnický, Ján Ursíny, Peter Zátka a iní).⁷³ Burziov vzťah k Tisovi, ale aj k viacerým slovenským biskupom bol poznačený aj ďalším psychologicky citlivým momentom. Apoštolský nuncius bol vo vtedajších predkoncilových časoch chápaný predovšetkým vo svetle svojej zodpovednosti a dôstojnosti ako priamy zástupca pápeža voči miestnym cirkvám. „*Persona haec mea non est mea, sed eius qui misit me*“, vyjadril sa v tomto zmysle apoštolský nuncius Achille Ratti v liste poľským biskupom.⁷⁴ Absencia jasných pravidiel (napríklad o tom, či sa majú nunciovia zúčastňovať na zasadnutiach miestnych biskupov alebo nie a ak áno, s akými právomocami) a množiace sa sťažnosti z niektorých vplyvných krajín so silným a sebavedomým episkopátom viedli k tomu, že Svätá stolica venovala v medzivojnovom období tejto otázke značnú pozornosť a zaoberali sa ňou viaceré plenárne zasadnutia troch kľúčových kongregácií – konzistoriálnej, pre mimoriadne cirkevné záležitosti a koncilovej. Ani mienka kuriálnych kardinálov však nebola jednotná a jednoznačná norma nebola

zástupca v krajine Burzio však túto litovskú národnú požiadavku odmietol podporiť, dostal sa do politického sporu s vládou, episkopátom i verejnou mienkou a krajinu musel opustiť. Pozri napr. *ADSS*, zv. 3, dok. č. 41, s. 119, Burzio Maglionemu, 8. 11. 1939; dok. č. 44, s. 121–125, Burzio Maglionemu, 14. 11. 1939; dok. č. 47, s. 128, Burzio Maglionemu, 21. 11. 1939; dok. č. 48, s. 129–130, Burzio Maglionemu, 22. 11. 1939; dok. č. 61, s. 142, Tardiniho poznámky, 5. 12. 1939; dok. č. 72, s. 157, litovské vyslanectvo pri Svätej stolici Štátnemu sekretariátu, 20. 12. 1939; dok. č. 73, s. 158–161, Burzio Maglionemu, 21. 12. 1939; dok. č. 86, s. 182–183, Maglioneho poznámky, 4. 1. 1940.

73 ARISTID JAMNICKÝ: *Oprášené histórie*, Bratislava : Jozef Malíček, 2002, s. 108; *Národohospodár Peter Zátka spomína*, ED. ŠTEFAN TEREN, Liptovský Mikuláš : Tranoscius, s. 138.

74 Archivio Segreto Vaticano, Città del Vaticano (ASV), Archivio Nunz. Apostolica Varsavia, b. 195, protokol a dokumenty konferencie poľských biskupov z 20. – 22. 6. 1918, f. 432.

prijatá.⁷⁵ Fakticky tak pretrvávala situácia, že nunciovia sa považovali za priamych zástupcov pápeža v danej krajine a za najvyššiu autoritu voči miestnej cirkvi. Hoci Burzio nebol nunciom, ba v diplomatickej hierarchii stál ako chargé d'affaires na najnižšom stupni a ako taký bol iba jednoduchým kňazom bez biskupskej vysviacky, psychologicky sa pri absencii nuncia za najvyššieho pápežovho zástupcu – „menšieho pápeža“ – považoval, čo viedlo k istým pnutiam vo vzťahu k episkopátu, ale aj k prezidentovi, rozlišujúcemu medzi svojím kňazským stavom a svojou politickou funkciou najvyššieho reprezentanta štátu, v ktorej sa necítil byť Burziovým podriadeným, povinným rešpektovať jeho politické náhľady.

Vyčerpávajúca analýza Burziovej misie na Slovensku bude možná až potom, keď budú pre historický výskum sprístupnené vatikánske archívne fondy z tohto obdobia. Už teraz je však očividných niekoľko skutočností. Burzio sa nepochybne úprimne angažoval v prospech prenasledovaných a v spolupráci s rozličnými katolíckymi inštitúciami a osobitne s neskorším nitrianskym apoštolským administrátorom biskupom Eduardom Nécseyom a s biskupom Michalom Buzalkom im poskytol veľa účinnej materiálnej i morálnej pomoci.⁷⁶ Faktom je však tiež, že na rozdiel od predchádzajúcich pápežových zástupcov v Československu Clementa Micaru, Francesca Marmaggiho či Pietra Ciriaciho, ktorí prechovávali k Slovensku veľmi srdečný vzťah,⁷⁷ Burzio sa na Slovensku nikdy skutočne neudomácnil a jeho vzťahu

75 GIORGIO FELICIANI: Tra diplomazia e pastorità: Nunzi apostolici ed episcopato locale negli anni di Pio XI. In: *La sollecitudine ecclesiale di Pio XI. Alla luce delle nuove fonti archivistiche*, ED. COSIMO SEMERARO, Città del Vaticano : Libreria Editrice Vaticana, 2010, s. 69–75. Pozri aj EMÍLIA HRABOVEC: Svätá stolica a slovenskí biskupi v medzivojnovom období. In: *Duchovný pastier*, roč. LXXXVIII, 2012, č. 1–2, s. 5–7.

76 BRANDMÜLLER: *Holocaust in der Slowakei und katholische Kirche*, s. 50–51; PETER SLEPČAN, RÓBERT LETZ: *Križom k svetlu. Život a dielo biskupa Michala Buzalku*, Trnava : Dobrá kniha, 2011, s. 193–205.

77 EMILIA HRABOVEC: Die Nuntien in der Tschechoslowakei: Clemente Micara, Francesco Marmaggi, Pietro Ciriaci, Saverio Ritter. In: *Eugenio Pacelli als Nuntius in Deutschland. Forschungsperspektiven und Ansätze zu einem internationalen Vergleich*, ED. HUBERT WOLF, Paderborn e.a. (Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte B 121), 2012, s. 177–196; HRABOVEC: *Slovensko a Svätá stolica 1918 – 1927 vo svetle vatikánskych dokumentov*, s. 368–381 a passim; HRABOVEC: Svätá stolica a slovenskí biskupi v medzivojnovom období, s. 5–20.

k slovenskému prostrediu chýbala teplá vrelosť, akú prejavovali Micara, Ciriaci a predovšetkým Marmaggi. Na rozdiel od iných pápežských zástupcov, ktorí spravidla zásobovali Svätú stolicu pravidelnými, početnými a zväčša spoľahlivými správami o situácii, Burzio siahal po písacom stroji relatívne zriedka, niekedy sa odmlčal na celé týždne či mesiace, v jeho správach sa vyskytovali aj neoverené informácie, ktoré sa rýchlo ukázali byť nepravdivými⁷⁸ a nie vždy dokázal rozpoznať komplexitu mocenských vzťahov a skrytých pohnútok konania politických a cirkevných protagonistov a primerane interpretovať ich postoje.⁷⁹ Očividne zložitý bol najmä jeho vzťah k prezidentovi. Až o mnoho rokov neskôr ako vyslužený diplomat a kanonik v bazilike Santa Maria Maggiore v Ríme (nunciom, a teda ani arcibiskupom, sa nikdy nestal) Burzio priznal, že sa vo vzťahu k Tisovi mýlil a slovenský prezident za daných okolností nemohol robiť iné, ako robil.⁸⁰ Pozoruhodná je aj skutočnosť, že v tejto zrelej fáze svojho života udržiaval Burzio relatívne čulý a veľmi srdečný styk so slovenskou cirkevnou emigráciou v Ríme, navštevoval jej podujatia a prichádzal aj na pôdu Slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda v Ríme.

Vatikánska diplomacia, konfrontovaná s nemožnosťou akéhokoľvek dialógu s Hitlerom a s politickými elitami v nacistickom Nemecku, sa v neúnavnom úsilí pomôcť prenasledovaným Židom pochopiteľne obracala predovšetkým na spojencov Nemecka. Hlavne na tých, ktorí mali katolícku väčšinu obyvateľstva, agilný episkopát ochotný a schopný konať, a vlastné politické elity so svetonázorovým profilom, na ktorý bolo možné apelovať a v ktorých nehrozilo nebezpečenstvo odvetných represálií štátu proti katolíkom, akých sa bolo treba obávať

78 Tak napríklad správa, podľa ktorej boli dievčatá z prvého židovského transportu v marci 1942 určené na prostitúciu medzi nemeckými vojakmi na východnom fronte. Pozri *ADSS*, zv. 8, dok. č. 324, s. 476, Burzio kardinálovi Maglionemu, 24. 3. 1942. To bolo nemožné už preto, lebo nemeckým vojakom bol v duchu nacistickej rasovej ideológie intímny styk s „neárijcami“ pod trestom smrti zakázaný.

79 Priznáva to aj BRANDMÜLLER: *Holocaust in der Slowakei und katholische Kirche*, s. 37, ktorý mal k dispozícii zatiaľ neprístupné vatikánske archívne dokumenty z tohto obdobia.

80 Burzio to priznal v súkromnom rozhovore so saleziánom, historikom a profesorom na štátnej univerzite v Padove Milanom S. Ďuricom SDB v Ríme. Súkromný archív autorky, rozhovory autorky s Milanom S. Ďuricom 14. 2. 1988 v jeho byte v Padove a 27. 1. 2014 v jeho byte v Bratislave.

v Nemecku. V centre takýchto aktivít sa nachádzalo aj Slovensko. Vatikán, ktorý dostával z rôznych strán, najmä od židovských organizácií, prosby o intervenciu v prospech ohrozených slovenských Židov, prostredníctvom svojho zástupcu v Bratislave Burzia, prostredníctvom vyslanca Sidora alebo diplomatickými nótami opakovane protestoval proti protižidovským opatreniam a vyzýval vládu, aby odvolala všetky nariadenia, ktoré protirečili prirodzenému a Božiemu zákonu alebo, keby to nemalo byť možné, sa ich aspoň usilovala aplikovať tak, aby čo najmenej urážali katolícke princípy. Jedna z najostrejšie formulovaných bola nóta z 5. mája 1943, ktorá zdôrazňovala poslanie Svätej stolice uchovať a rozvíjať bratstvo a lásku medzi všetkými ľuďmi a kritizovala porušovania ľudských práv, motivované výlučne príslušnosťou k niektorej rase či národu.⁸¹ Tiso sa usiloval robiť, čo bolo v jeho silách, ale nebolo ani v jeho moci, ani v moci miestnej cirkvi, ani v moci samotnej Svätej stolice, aby vlastnými silami zastavili Hitlera alebo zmenili mocenskopolitickú a geopolitickú situáciu v Európe. Tiso si túto situáciu bolestne uvedomoval a veľmi ňou trpel. Vo vatikánskej zbierke prameňov k druhej svetovej vojne sa uchovalo svedectvo budapeštianskeho nuncia Angela Rottu, podľa ktorého „*Mons. Tiso bol tak hlboko dojatý intervenciou Svätého Otca, že z toho ochorel*“.⁸²

Keď po vypuknutí Povstania a vojenskom obsadení Slovenska gestapo iniciovalo kruté opatrenia proti Židom a nemecká okupačná moc obnovila deportácie, rozhodol sa Pius XII. na Tardiniho návrh, ale zaiste aj pod vplyvom početných intervencií z USA, ktoré – ignorujúc reálne mocenské pomery na Slovensku – obsahovali hrozby, že „*v budúcnosti nezabudnú, ako sa vláda správala k Židom*“, poslať Tisovi prostredníctvom nunciatúry telegram, ktorý ho tvrdo napomínal, aby pamätal, že „*neprávosti, ktoré sa konajú pod jeho vládou, škodia prestíži jeho vlasti a protivníci ich využívajú, aby diskreditovali klérus a Cirkev na celom svete*“.⁸³ Ani slovenská vláda, ani Tiso však v jeseni 1944 nemali žiadnu možnosť týmto nemeckým zásahom zabrániť.

81 ADSS, zv. 9, dok. č. 176, s. 275–277, nóta Štátneho sekretariátu slovenskému vyslanectvu pri Svätej stolici, 5. 5. 1943.

82 ADSS, zv. 8, dok. č. 352, s. 509–510, Rotta kardinálovi Maglionemu, 17. 4. 1942.

83 BRANDMÜLLER: *Holocaust in der Slowakei und katholische Kirche*, s. 99, 102.

Do vzťahu medzi Slovenskom a Svätou stolicou v tomto čase negatívne zasahovali aj rôzne tretie strany, ktoré sa z čisto politickej motivácie prostredníctvom verejných vyhlásení proti slovenským cirkevným predstaviteľom alebo početnými intervenciami vo Vatikáne, v ktorých operovali s polopравdami alebo tvrdeniami bez akéhokoľvek objektívneho základu, usilovali očierniť Slovensko v očiach najvyššej cirkevnej autority i sveta, a tak posilniť svoje vlastné pozície alebo odpútať pozornosť od vlastného konania. Takéto hlasy sa ozývali z radov českej emigrácie,⁸⁴ predovšetkým však z Maďarska, ktoré neváhalo využiť každú príležitosť, aby podnecovalo negatívne reakcie voči Slovensku.⁸⁵ Bol to v konečnom dôsledku zápas o Slovensko, ktorý sa síce viedol predovšetkým na úrovni veľmocí, v ktorom sa však zainteresovaní pokúšali instrumentalizovať aj pápeža, súc si vedomí jeho veľkej morálnej autority i skutočnosti, že osočenie Slovenska u najvyššej cirkevnej autority a následné negatívne reakcie z Vatikánu voči Slovensku by Slovákov zasiahli na mieste, na ktorom by ich to azda najviac bolelo a významne by to podrylo ich identitu, sebavedomie i nádej do budúcnosti. Bolo zásluhou pevnej pozície Pia XII., že sa im to nepodarilo.

Pri pohľade na Jozefa Tisu nemožno nevidieť isté paralely v jeho postojoch a postojoch pápeža Pia XII. Pápež veľmi dobre poznal situáciu v národno-socialistickom Nemecku a s bolesťou sledoval protináboženské a všeobecne neľudské opatrenia Hitlerovho režimu. Kňazské svedomie mu velilo, aby ich čo najostrejšie verejne odsúdil, súčasne

84 *ADSS*, zv. 7, dok. č. 237, s. 408–409, apoštolský delegát vo Washingtone Amleto Cicognani kardinálovi štátnemu sekretárovi Luigimu Maglionemu, 7. 6. 1943; svoje memorandum Svätej stolici z 12. 5. 1943 Beneš publikoval aj vo svojich spomienkach *Memoirs of Dr. Edward Benes: From Munich to New War and New York*, translated by GODFREY LIAS, London 1954, Apendice, s. 35–34. *ADSS*, zv. 7, dok. č. 344, s. 553–554, britský vyslanec Osborne kardinálovi Maglionemu, 14. 8. 1943; tamže, dok. č. 388, s. 612, kardinál Maglione apoštolskému delgátovi v Londýne Godfreyemu, 9. 9. 1943.

85 S.RR.SS., AA.EE.SS., Ungheria, pos. 80 P. O., fasc. 59, Rotta Pacellimu, 8. 11. 1938; ibidem, f. 22r, Tardiniho záznam o rozhovore s cirkevným radcom maďarského vyslanectva Luttorom, s. d., asi 12. 11. 1938. Pozri tiež *ADSS*, zv. 6, dok. č. 19, s. 80–82, apoštolský nuncius v Budapešti Angelo Rotta kardinálovi Maglionemu, 22. 4. 1939; tamže, zv. 9, dok. č. 65, s. 141–142, nuncius Rotta kardinálovi Maglionemu, 26. 2. 1943; tamže, dok. č. 81, s. 170, kardinál Maglione chargé d'affaires Burziovi, 6. 3. 1943; tamže, dok. č. 86, s. 178–179, poznámky Štátneho sekretariátu, 8. 3. 1943.

si však uvedomoval, že takéto verejné odsúdenie by prenasledovaným nepomohlo, ale vyvolalo masívne represálie režimu s početnými ďalšími obeťami. Ukázali to viaceré verejné prejavy cirkevných predstaviteľov či Vatikánskeho rádia v rokoch 1940 – 1942, ktoré mali za následok ešte radikálnejšie zásahy proti prenasledovaným. Tak to bolo napríklad začiatkom roka 1940, keď kritické vysielania Vatikánskeho rádia o neľudských opatreniach nemeckej okupačnej moci v Poľsku mali za následok také prítvrdenie z nemeckej strany, že z Poľska začali prichádzať do Ríma naliehavé prosby, aby s tým pápežov rozhlas prestal.⁸⁶ Keď holandskí biskupi v júli 1942 pastierskym listom pozdvihli svoj hlas proti deportáciám tamojších Židov, zareagovala nemecká strana tak, že protižidovský postup ešte zostrila, zrušiac všetky dovtedajšie výnimky a ohľady.⁸⁷ Obavy pred ešte tvrdšími odvetnými opatreniami, než boli tie, proti ktorým by verejne protestoval, ako aj úsilie uchovať si aspoň minimálny priestor na konkrétnu pomoc, motivovali pápeža k veľkej obozretnosti, ktorej mottom bolo: „Nie rozprávať, ale zachraňovať.“ Pius XII tento postoj vyjadril v liste talianskemu poľnému kurátovi na východnom fronte Pietrovi Scavizzimu slovami:

(...) dostali sa k nám, cez rôznych prostredníkov, najvážnejšie odporúčania, aby Svätá stolica nezaujímalá drastický postoj. Po mnohých slzách a modlitbách som usúdil, že môj protest by nielenže nikomu neprospel, ale vyvolal najžúrivejší hnev proti

- 86 ROBERT A. GRAHAM: La Radio Vaticana tra Londra e Berlino. Un dossier della guerra delle onde: 1940 – 1941. In: *La Civiltà Cattolica*, roč. 127, 1976, I., s. 132–150; *ADSS*, zv. 3/2, dok. č. 436, s. 668–669, arcibiskup Sapiha kardinálovi Maglionemu, 28. 10. 1942, a dok. č. 437, s. 669–670, Sapiha pápežovi Piovi XII., 28. 10. 1942. Porov. MANFRED CLAUSS: Die Beziehungen des Vatikans zu Polen während des 2. Weltkrieges, Köln – Wien 1979, s. 99–109 a 172–188; EMILIA HRABOVEC: Der Katholizismus in Ostmitteleuropa und der Zweite Weltkrieg. In: *Kirchen im Krieg. Europa 1939–1945*, ED. KARL-JOSEPH HUMMEL, CHRISTOPH KÖSTERS, Paderborn : Schöningh, 2007, s. 195.
- 87 YVES-MARIE HILAIRE: Les évêques français pendant la Seconde Guerre mondiale. In: *Le Temps retrouvé. Vingt-quatre regards sur deux siècles d'histoire religieuse et politique. Revue du Nord*, roč. 14, 1998, s. 292; PHILIPPE CHENAUX: *Pio XII. Diplomatico e pastore*, Cinisello Balsamo : Edizioni San Paolo, 2004, s. 264. Skutočnosť, že dramatické dôsledky protestného listu holandských biskupov mali priamy vplyv na ďalšie konanie Pia XII. dosvedčila aj vedúca jeho domácnosti a dlhoročná spolupracovníčka sestra PASCALINA LEHNERT: *Pie XII. Mon privilège fut de le servir*, Paris : Têqui, 1985, s. 135.

*Židom a zmnohonásobil krutosti, pretože sú bezbranní. Možno by mi slávnostný protest priniesol chválu v kultúrnom svete, ale úbohým Židom by priniesol ešte nezmieriteľnejšie prenasledovanie ako je to, pod ktorým trpia.*⁸⁸

Pius XII. v tomto vychádzal z katolíckej morálnej teológie a náuky o ľudskom čine s dvojakým účinkom, dobrým aj zlým.⁸⁹ Aj profánna etika má dobre rozpracovanú náuku o vzťahu medzi „etikou zmysľania“ (*Gesinnungsethik*), veliacou vystúpiť proti zlu, a „etikou zodpovednosti“ (*Verantwortungsethik*), diktujúcou obozretnosť v snahe zabrániť ešte väčšiemu zlu, ktoré by bolo dôsledkom takéhoto vystúpenia.⁹⁰ Tieto úvahy, vedno s morálno-teologickými úvahami o menšom zle i o prednosti spoločného dobra pred individuálnym, viedli Tisu k tomu, aby ani v najkritickejších momentoch neodstúpil z úradu a neutiahol sa do ústrania fary a súkromného života. Neprikázal alebo nenaznačil mu to ani pápež Pius XII., ba existujú náznaky, že ho prostredníctvom provinciála jezuitov P. Rudolfa Mikuša SJ naopak povzbudil, aby na svojom mieste zotrval.⁹¹

TISOV EXIL A VÄZVENIE A SVÄTÁ STOLICA

Tiso neplánoval a nepripravoval svoj odchod zo Slovenska, pretože bol presvedčený, že neurobil nič, prečo by mal utekať, že všetky

88 MICHELE MANZO: *Don Pirro Scavizzi, Prete romano*, Casale Monferrato : Edizioni Piemme, 1997, s. 137; ANDREA TORNIELLI: *Pio XII. Il Papa degli Ebrei*, Casale Monferrato : Edizioni Piemme, 2001, s. 213.

89 Pozri napr. KARL HÖRMANN: *Lexikon der christlichen Moral*, Innsbruck et al : Tyrolia Verlagsanstalt, 2. vydanie, 1976, st. 783–789.

90 MAX WEBER: Politik als Beruf. In: *Gesammelte Politische Schriften*, ED. JOHANNES WINCKELMANN, Tübingen : Mohr Siebeck, 5. vydanie, s. 551–552; JOHAN VERSTRAETEN: The Tension Between ‚Gesinnungsethik‘ and ‚Verantwortungsethik‘. A Critical Interpretation of the Position of Max Weber in ‚Politik als Beruf‘. In: *Ethical Perspectives*, roč. 2, 1995, č. 3, s. 180–187; DAVID D’AVRAY: *Rationalities in History*, Cambridge : Cambridge University Press, 2010, s. 137–138.

91 P. Rudolf Mikuš SJ to prehlásil vo výpovedi v prítomnosti viacerých svedkov po návrate z väzenia, keď žil v kňazskom domove v Beckove. Písomný záznam o výpovedi odovzdal autorke jeho synovec pán Ing. Jozef Mikuš v Bratislave 29. 10. 2014.

svoje činy bude môcť pred spravodlivým súdom obhájiť a že vojna sa skončí mierovou konferenciou, ktorá otvorí aspoň minimálny priestor pre zohľadnenie slovenských záujmov. Pod dojmom dramatických vojnových udalostí na Slovensku a správ o tom, čo prinášalo „oslobodenie“ a preberanie moci komunistami a československými orgánmi za frontovou líniou, sa však napokon rozhodol opustiť Slovensko a v zahraničí reprezentovať kontinuitu slovenskej štátnosti a zastávať záujmy slovenského národa.

Tento posledný a najťažší úsek Tisovej životnej púte sa začal na Veľký piatok roku 1945, keď spolu s vládnu kolónou opustil Bratislavu a onedlho aj hranice Slovenska, aby sa prechodne usadil v benediktínskom kláštore v rakúskom Kremsmünsteri. Aj v tejto fáze Tiso očividne odmietal ilegálny útek do úkrytu z dosahu blížiacich sa spojeneckých vojsk, ktorý mu ponúkal minister obrany Štefan Haššík⁹² a na ktorý bol pripravený aj vyslanec Sidor vo Vatikáne. Sidor v kanadskom exile zanechal písomné svedectvo, že v oných pohnutých dňoch bol šéf jeho vyslanectva v nepretržitej pohotovosti, aby mohol kedykoľvek prísť po Tisu na rakúsko-talianske pohraničie, odovzdať mu náhradné doklady a ukryť ho na bezpečnom mieste.⁹³ Tisovou prioritou nebolo hľadať osobnú záchranu, ale hájiť slovenské záujmy pred západnými spojencami, o ktorých predpokladal, že prejavia aspoň minimálne porozumenie a ochotu vypočuť si aj slovenské stanovisko.

Keďže v tom čase nebolo zrejmé, kadiaľ presne povedie hranica okupačných zón v Rakúsku, v snahe vyhnúť sa sovietskemu zajatiu sa Tiso usiloval dostať z Kremsmünsteru ďalej na západ pod ochranu váženého mníchovsko-freizinského arcibiskupa kardinála Michaela Faulhabera, známeho svojím odporom proti nacizmu. S kardinálom nadviazal Tiso kontakt prostredníctvom svojich dvoch oddaných spolupracovníkov, osobného tajomníka Karola Murína a jeho brata kňaza a profesora v nitrianskom seminári Ivana Murína, ktorých kardinál Faulhaber 8. apríla 1945 prijal vo svojej vojnu poznačenej mníchovskej rezidencii. Kardinál oboch návštevníkov privítal slovami: „*Moji kňazi*

92 Štefan Haššík to v exile porozprával profesorovi Milanovi S. Ďuricovi, ktorý svedectvo citoval vo svojej knižke *Jozef Tiso 1887–1947. Životopisný profil*, s. 543.

93 KAROL SIDOR: *Dve cesty*, Montreal : Prameň – Malá knižnica Slovenskej národnej rady v zahraničí, 1951, s. 55.

ma informovali, že váš prezident bránil a ubránil kresťanstvo vo vašej krajine”, ubezpečil ich o svojom eminentnom záujme vziať Tisu pod svoju ochranu a navrhol, aby sa prezident prechodne ukryl v niektorom z blízkych kláštorov. Voľba nakoniec padla na kapucínsky kláštor v Altöttingu neďaleko Mníchova, ktorý vďaka kláštornej klauzúre a relatívnej malosti, ale aj blízkosti k Mníchovu vytváral podmienky tak na utajenie, ako aj na komunikáciu s arcibiskupskou rezidenciou.⁹⁴

Dňa 27. apríla 1945 sa Tiso v poslednom slobodnom rozhlasovom prejave rozlúčil so slovenským národom a odobral sa do Altöttingu, kam pricestoval začiatkom mája. O niekoľko dní neskôr ho nasledoval Karol Murín, ktorý priniesol aj správu o bezpodmienečnej kapitulácii, ktorú 8. mája podpísal predseda slovenskej vlády Štefan Tiso a ministri prítomní v Kremsmünsteri, podriaďujúc sa tak XX. korpusu tretej americkej armády pod velením generála Waltona Walkera, ktorý zároveň prisľúbil slovenskej strane americkú ochranu.⁹⁵ Pravdepodobne pod dojmom tejto správy sa Tiso rozhodol nadviazať kontakt s americkými okupačnými úradmi v Bavorsku. Bratov Murínovcov vyslal ku kardinálovi Faulhaberovi s prosbou, aby kardinál oznámil miesto jeho pobytu americkým vojenským úradom, a on sám vypracoval pre Američanov memorandum, vysvetľujúce situáciu na Slovensku pred vojnou i počas nej a odôvodňujúce, prečo bolo pre Slovensko geopolitickou nevyhnutnosťou, aby postupovalo tak, ako postupovalo.⁹⁶

Zrekonštruovať udalosti, ktoré nasledovali po tomto Tisovom rozhodnutí, zostáva neľahké, pretože dokumenty sa zachovali iba útržkovito, vatikánske archívy sú pre toto obdobie zatiaľ neprístupné, komunikácia v najdelikátnejších otázkach prebiehala výlučne ústne a okolnosti, za ktorých sa udalosti odohrávali a ktoré kardinál Faulhaber opísal v dlhom liste pápežovi Piovi XII. zo 17. mája 1945, boli celkom mimoriadne. Bavorské mestá boli v troskách, nefungovala pošta, telefón, doprava ani zásobovanie, platil zákaz voľného pohybu, ale po cestách sa

94 MURÍN: *Spomienky a svedectvo*, s. 155.

95 Ku kapitulácii z 8. mája 1945 pozri FRANTIŠEK VNUK: *Slovensko v rokoch 1945 – 1946. I. diel: Volga sa vliala do Hrona*, Toronto – Svätý Jur : Zahraničná Matica slovenská, 1994, s. 8–10, 30–35.

96 Memorandum uverejnil ŠTEFAN POLAKOVIČ: Posledný rukopis p. prezidenta na slobode: vysvetlenie pre Západ. In: *Literárny Almanach Slovák v Amerike* (Whiting, Ind.), 1956, s. 39–46.

zároveň peši presúvali státisíce utečencov či navrátilcov najrozličnejšieho druhu. Okupačné sily začali uplatňovať tvrdé opatrenia na potrestanie skutočných či domnelých previnilcov a často bez bližšieho rozlišovania zatýkať. Len v bezprostrednom okolí Mníchova sa v polovici mája nachádzali tri tábory pod holým nebom so 70 000, 30 000 a 20 000 väzňami.⁹⁷

V takýchto podmienkach prišli bratia Murínovci asi 27. mája do Mníchova za kardinálom Faulhaberom, ktorý im podľa svedectva Karola Murína vyložil svoj plán dopraviť Tisu do Vatikánu, poťažne iným spôsobom zabezpečiť jeho ochranu. Kardinál vyslal bratov za apoštolským nunciom Cesarem Orsenigom do bavorského Eischstättu, kam nuncius po zničení nunciatúry počas bombardovaní Berlína v zime evakuoval, a poveril ich, aby mu odovzdali poštu a ústne predniesli Tisovu záležitosť. Nuncius po nich poslal tento odkaz: „*Povedzte Jeho Eminencii, že nielen, že dávam súhlas, aby podnikol všetky kroky, ktoré sú v jeho moci, na záchranu dr. Tisu, ale že ho o to najvrelejšie prosím.*“⁹⁸

Po návrate do Mníchova Murínovci zreferovali kardinálovi obsah svojho rozhovoru s nunciom a dohodli sa s ním, že sa vrátia asi o týždeň, keď už kardinál dúfal, že bude mať odpoveď na list, ktorý sa chystal odoslať do Vatikánu. Jeho odoslanie sa však zdržalo, pretože kuriér, ktorý ho mal odniesť, americký vojenský kňaz Mons. Carrol, v očakávanom čase neprišiel, takže keď sa Karol Murín vrátil do Mníchova po odpoveď, list ešte nebol odoslaný. Či bol tento Murínom spomínaný list identický s jediným prípisom pápežovi v Tisovej kauze z týchto dní, ktorý sa v odpise zachoval v pozostalosti kardinála Faulhabera,⁹⁹ nie je jasné. Vec sa ešte väčšmi zahmlieva tým, že zachovaný list je datovaný 4. júna, spomína však zatknutie bratov Murínovcov, ktoré sa podľa Murína udialo až 11. júna, hoci podľa spomienok Štefana Polakoviča mohlo k nemu dôjsť aj o niekoľko dní skôr.¹⁰⁰ V liste sa uvádza, že na

97 Erzbischöfliches Archiv München (EAM), NL Faulhaber, I – Kurie, Sign. 1153, List kardinála Faulhabera Piovi XII., 17. 5. 1945.

98 MURÍN: *Spomienky a svedectvo*, s. 175–177.

99 EAM, NL Faulhaber, I - Kurie, Sign. 1302, kardinál Faulhaber pápežovi Piovi XII., 4. 6. 1945.

100 POLAKOVIČ: Posledný rukopis p. prezidenta na slobode: vysvetlenie pre Západ, s. 39–46. Skoršie zatknutie by však zase odporovalo zápisu v Knihe o svätých omšiach kláštora v Altöttingu, podľa ktorej tam Tiso, zaistený asi dva či tri dni po Murínovcoch, ešte 13. júna slúžil svätú omšu. Pozri ĐURICA: *Jozef Tiso*

Tisovo želanie a so súhlasom apoštolského nuncia mal kardinál ústne oznámiť Tisov pobyt v Altöttingu americkým vojenským úradom. Po zatknutí prezidentových sekretárov, ktoré Tisovi spôsobilo veľké duševné utrpenie, však prezident kardinála písomne požiadal, aby jeho pobyt ohlásil Američanom aj písomne a zároveň intervenoval v prospech spravodlivého zaobchádzania s oboma zatknutými. Kardinál v liste napokon citoval Tisovo slávnostné vyhlásenie, že „*jeho vec je z cirkevnej i z politickej stránky úplne čistá a spravodlivá, takže intervencia z cirkevnej strany v jeho prospech nemôže viesť k žiadnej neprijemnej situácii*“ a ako najlepšie bezprostredné riešenie odporučal Tisovu internáciu v kláštore v Altöttingu.¹⁰¹

Z formulácií listu je zrejme, že bol písaný tak, aby nič neprezradil a nikomu neublížil, aj keby sa dostal do nepovolaných rúk, a že popri ňom jestvovala aj iná komunikácia s pápežom, ktorej existenciu naznačujú aj strohé a ťažko zrozumiteľné kardinálove rukopisné poznámky, ktoré si pre istotu ešte aj *pro domo* poznačil iba v stenografickom písme a ťažko zrozumiteľných skratkách.¹⁰² Z tejto stavebnice, v ktorej zatiaľ chýbajú primňohé tehličky, je zrejme zatiaľ iba to, že kardinál vyvinul značné úsilie, aby Tisovi pomohol a s vedomím apoštolského nuncia sa v jeho veci obrátil aj na pápeža, ubezpečujúc ho, že v Tisovom prípade išlo o spravodlivú a morálne čistú vec. Príznačné je aj to, že kardinál Tisu vždy označoval ako prezidenta Slovenskej republiky, nie ako bývalého prezidenta alebo iba ako kňaza – súkromnú osobu.

Nezávisle od kardinála Faulhabera sa aj vyslanec Sidor vo Vatikáne pokúšal robiť kroky na Tisovu záchranu. 30. mája 1945 navštívil Domenica Tardiniho a prosil ho, aby Svätá stolica žiadala od Spojencov, aby dovolili všetkým Slovákom – utečencom v Nemecku a Rakúsku – zhromaždiť sa na jednom mieste v Taliansku, kde by boli bezpečnejší a odkiaľ by sa dal ľahšie zariadiť ich odsun do tretích krajín.¹⁰³ Sidorove

1887 – 1947. *Životopisný profil*, s. 552. Pozri tiež *Informčné správy* (vydával Pavol G. Dobiš v Rakúsku), apríl 1980, článok PAVLA G. DOBIŠA. Článok uverejnil aj *Kanadský Slovák* v apríli 1980.

101 EAM, NL Faulhaber, I - Kurie, Sign. 1302, kardinál Faulhaber pápežovi Piovi XII., 4. 6. 1945.

102 EAM, NL Faulhaber, VIII-Kirchenkampf, Krieg, Entnazifizierung, Sign. 8518, Tiso, 9. 6. 1945, rukopisné stenografické poznámky kardinála Faulhabera.

103 SIDOR: *Šesť rokov pri Vatikáne*, s. 221–222.

informácie o osude slovenských utečencov v tých dňoch neboli presné, čo však vzhľadom na celkovú komunikačnú situáciu neprekvapuje. Vo verbálnej nóte, ktorú predložil Štátnemu sekretariátu 9. júna 1945 a v ktorej prosil Svätú stolicu o intervenciu u amerických úradov, aby slovenského prezidenta ani iných slovenských utečencov nevydali ani Sovietskom, ani Benešovej vláde, sa uvádzalo, že Tiso sa nachádza na území salzburského arcibiskupstva.¹⁰⁴ Koncom júna zasa vyplašili Sidora predčasné hlásenia pražského a bratislavského rozhlasu, podľa ktorých prezidenta už vydali do Prahy.¹⁰⁵ Sidor okamžite požiadal o prijatie u pápeža a hlava Cirkvi mu celkom bezprecedentne obratom udelila súkromnú audienciu, a to navyše v deň veľkého sviatku sv. Petra a Pavla, keď sa vo Vatikáne neúraduje a celé predpoludnie je vyplnené liturgickou slávnosťou. Táto skutočnosť je o to pozoruhodnejšia, že Slovenská republika už reálne prestala existovať a šéf vatikánskej diplomacie Domenico Tardini Sidorovi 30. mája oznámil, že Svätá stolica ho už nepovažuje za vyslanca. Toto oznámenie však Sidor nikdy nedostal písomne a Svätá stolica ho naďalej titulovala Excelencia, ponechala až do času, kým si nájde azyl v treťom štáte, na území Vatikánu a prijímala od neho diplomatické nóty a správy o situácii na Slovensku napísané na hlavičkovom papieri slovenského vyslanectva. Počas spomenutej súkromnej audiencie 29. júna 1945 pápež Sidora upokojil, že podľa jeho informácií sa Tiso nachádza v bezpečí v Altöttingu, že v jeho prospech „urobili, čo sa dalo“ a dostali ubezpečenia, že nebude vydaný do Československa.¹⁰⁶ Ani pápež, ani vyslanec vtedy ešte nevedeli, že Tisu medzičasom – niekedy medzi 7. a 14. júnom – zaistili americké vojenské orgány.

So zatknutím, tvrdým zaobchádzaním a tobôž vydaním prezidenta do Československa nepočítal ani kardinál Faulhaber, ktorý veril, že ho americké okupačné úrady budú rešpektovať a jeho príhovor za prezidenta

104 Verbálnu nótu č. 126/1945 z 9. 6. 1945 uverejnil SIDOR: *Šesť rokov pri Vatikáne*, s. 222–223.

105 25. a 27. 6. 1945 to hlásil pražský a bratislavský rozhlas, v očividnej snahe paralyzovať pasívny odpor Slovákov voči obnovenému československému štátu. V skutočnosti Tisovo vydanie v júni 1945 Spojenci zablokovali a prezidenta do obnovej ČSR vydali až koncom októbra 1945; najprv do Prahy, kam ho priviezli vo výročný deň černošskej masakry 27. 10. 1945, a odtiaľ na druhý deň po sviatku Krista Kráľa 29. 10. 1945 do Bratislavy.

106 SIDOR: *Šesť rokov pri Vatikáne*, s. 224–227.

denta u nich zaváži, aj keď svoj plán na jeho záchranu chcel realizovať bez ich vedomia. V tomto presvedčení im 9. júna napísal list, v ktorom im na Tisovu žiadosť oznamoval prezidentov pobyt v Altöttingu, zároveň však opätovne zdôraznil Tisovo vyhlásenie, že jeho vec je politicky i morálne čistá a spravodlivá, a prosil americké úrady, aby s prezidentom láskavo zaobchádzali, v žiadnom prípade ho „*nestavali na úroveň politických vodcov, ktorí predtým boli odporcami spojeneckých síl*“, pretože „*Dr. Jozef Tiso vo svojej krajine udržoval náboženský život napriek viacerým ťažkostiam na svojej výške*“, a prípadné zaistenie zmenili na internáciu v kláštore v Altöttingu, ktorá mu zabezpečí „*kňazskému stavu dôstojný a primeraný spôsob života*“. V dodatku k listu, ktorý kardinál napísal po tom, čo sa dozvedel o Tisovom zatknutí, opätovne prosil americkú vojenskú vládu o veľkorysé zaobchádzanie s prezidentom a upozorňoval, že bude o veci informovať pápeža Pia XII.¹⁰⁷

Kardinál Faulhaber neustal v úsilí Tisovi pomôcť ani po jeho zatknutí a v tejto veci udržiaval stály styk s pápežom. Vďaka jeho sprostredkovaniu sa v Tisov prospech angažoval aj vplyvný newyorský arcibiskup Francis Spellman, vojenský vikár americkej armády, osobný priateľ Pia XII. a od februára 1946 kardinál, ktorý v Tisovej veci intervenoval u generála Dwighta Eisenhowera.¹⁰⁸ Kardinál Faulhaber hľadal tiež spôsoby, ako nadviazať s Tisom kontakt v americkom zajatí,¹⁰⁹ no 14. októbra 1945 bol nútený pápežovi priznať, že Tiso sa „*nachádza v prísne uzatvorenom tábore v Garmischi*“ a on mu „*nedokáže zaslať ani balíky s potravinami*“.¹¹⁰

Rozličné cesty, ako zakročiť v prospech Tisovej záchrany, hľadal aj sám pápež. Príznačné pre situáciu bolo, že touto delikátnou ulohou

107 EAM, NL Faulhaber, VIII-Kirchenkampf, Krieg, Entnazifizierung, Sign. 8518, Faulhaber Spojeneckej vojenskej vláde v Mníchove, 9. 6. 1945 (posledný odstavec bol dopísaný 10. 6. 1945 a list bol americkým úradom odovzdaný 12. 6. 1945). V spise na nachádzajú aj mierne odlišné koncepty listu, v ktorých sa spomína aj predchádzajúca komunikácia s apoštolským nunciom Orsenigom. Odpis listu, ktorého kópia bola doručená aj apoštolskému nunciovi Orsenigovi, sa nachádza aj tamže, I-Kurie, Sign. 1302.

108 *Proces s dr. J. Tisom. Spomienky obžalobcu Antona Rašlu a obhajcu Ernesta Žabkaya*, Bratislava: Tatrapress, 1990, s. 22; ĐURICA: *Jozef Tiso 1887 – 1947. Životopisný profil*, s. 553.

109 EAM, NL Faulhaber, VIII-Kirchenkampf, Krieg, Entnazifizierung, Sign. 8518, Správa Dr. Swobodu cez generála Haushofera, 18. 6. 1945.

110 EAM, NL Faulhaber, I-Kurie, Sign. 1153, 14. 10. 1945.

ako prvého nepoveril svojho diplomatického zástupcu v Prahe, mladého, menej skúseného a so svojim pražským pôsobiskom priveľmi zrasteného Raffaella Forniho. Takýto postup hlavy Cirkvi nebol v tom čase nezvyčajný, ale pre Pia XII. skôr charakteristický. Vysokopostavený rakúsky diplomat v tejto súvislosti napísal do Viedne, že pápež zveruje najdelikátnejšie diplomatické otázky vlastným kanálom, pretože niektorí, najmä mladší a menej skúsení oficiálni diplomati, resp. diplomati, ktorí strávili priveľa času v jednej misii, „*sa zdajú príliš viazaní na názory vlád, u ktorých sú akreditovaní*“.¹¹¹ V Tisovej kauze pápež poveril konaním jedného zo svojich najvplyvnejších diplomatov, apoštolského delegáta vo Washingtone a neskoršieho kardinála štátneho sekretára Amleta Cicognaniho. Istú rolu tu, pravda, zohral aj význam USA v rozhodovacích procesoch a tiež skutočnosť, že viacerí americkí katolícki biskupi intervenovali za Tisu v americkom Štátnom departemente, v Kongrese i vo Vatikáne. 18. decembra 1945 navštívil Cicognani československého vyslanca vo Washingtone Vlada Hurbana a v pápežovom mene ho prosil, aby Jozef Tiso nebol držaný vo väznici, ale konfinovaný v kláštore a aby sa mu v priebehu procesu preukazovali ako kňazovi primerané ohľady („*due regards*“).¹¹² Záležitosťou sa následne zaoberalo predsedníctvo pražskej vlády, ktoré 4. januára 1946 pápežovu prosbu zamietlo. Ministerský predseda Zdeněk Fierlinger vládu informoval, že aj prezident Beneš zaujal odmietavé stanovisko s odôvodnením, že „*v prospech popravených partizánov*“ pápež neintervenoval. Vláda sa na tomto zasadnutí tiež uzniesla, že je potrebné zistiť mená všetkých slovenských biskupov a kňazov, ktorí intervenovali v Tisov prospech vo Vatikáne, a podniknúť voči nim patričné odvetné kroky.¹¹³ Aj pri tomto rozhodnutí, na ktorom sa unisono zhodli Beneš, české politické strany a komunisti, sa ukázalo, že nenávisť proti Tisovi mala dva korene súčasne: národný protislovenský, ktorý motivoval hlavne Beneša a slepých prívržencov čechoslovakizmu, ktorí v Tisovi nenávideli predovšetkým hlavu samobytného a politicky emancipovaného národa, ktorý si

111 Österreichisches Staatsarchiv Wien (ÖStA), Archiv der Republik (AdR), AA, II-pol. 1946 – 47, Karton 24, rakúsky zástupca vo Francúzsku ministrovi zahraničných vecí Gruberovi, 15. 4. 1946.

112 *Dva retribuční procesy. Komentované dokumenty*, ED. KAREL KAPLAN, Praha : ÚSD ČSAV, 1992, č. 14, s. 132–133.

113 Tamže, č. 15, s. 134–135.

v časoch najťažšej vojny ako samostatný dovolil prežiť, a komunisti, pre ktorých bol trňom v oku predovšetkým z ideologických dôvodov ako katolícky kňaz a nositeľ idey kresťansky inšpirovaného štátu.

Apoštolský delegát vo Washingtone sa ani po tomto neúspechu neprestal zaujímať o Tisov osud. Keď ho v marci 1947 navštívila delegácia amerických Slovákov (Mons. Dubosh, Rev. Lach a predseda Slovenskej ligy v Amerike Jurčák) a prosila o zákrok v Tisov prospech, ubezpečil ich, že „*pokiaľ je to v jej moci, Svätá stolica sa naďalej zaujíma o prípad najdôstojnejšieho Jozefa Tisu*“.¹¹⁴

Pius XII. a Štátny sekretariát pozorne sledovali celý priebeh Tisovho procesu, dávali si prekladať podstatné výpovede, osobitne svedectvo arcibiskupa Karola Kmeťku, ktoré pápežovi v talianskom preklade poskytol Sidor,¹¹⁵ a hoci navonok zachovávali rezervovanosť, v úzadí intenzívne diplomaticky pracovali.

Vo februári 1947, teda krátko predtým, ako sa proces proti Tisovi skončil a bol vynesený rozsudok, bol na prvej návšteve Ríma pražský arcibiskup Josef Beran. Jeho postoje, osobitne pochvaly na adresu ľudovodemokratického zriadenia a komunistického predsedu vlády Klementa Gottwalda, ktorého vykreslil nie ako komunistu a odchovanca moskovskej stalinskej školy, ale ako horúceho českého rodoľuba, boli výrečným svedectvom o tom, ako odlišne vnímali Slováci a Česi obnovu československého štátu a hrozbu komunizmu. Na rozdiel od vyslanca Sidora, ktorý neustále upozorňoval Svätú stolicu, že pražský režim chce Tisu popraviť, Beran chlácholil Štátny sekretariát, že Tiso nebude odsúdený na smrť, a keby bol, bude omilostený.¹¹⁶ Keď sa však vrátil do vlasti, verejne vyhlásil, že Svätá stolica nemá o Tisu žiaden záujem a nebude v jeho prípade intervenovať.¹¹⁷

Takýto výrok z úst vysokého cirkevného hodnostára a v čase, keď proces vrcholil a slovenský národ prežíval spolu s prezidentom chvíle najbolestnejšieho poníženia, odzrkadľoval napätú atmosféru vo vzťahoch medzi českými a slovenskými katolíkmi i česko-nacionálny postoj českého prímasa, meritórne však nezodpovedal pravde. Uvedomovali

114 SIDOR: *Dve cesty*, s. 66.

115 SIDOR: *Dve cesty*, s. 66.

116 SIDOR: *Dve cesty*, s. 77.

117 Z neznámych pamätí Jána Ursínyho. (Spomienky na proces s Dr. Jozefom Tisom), ED. JAN RYCHLÍK. In: *Historický časopis*, roč. 40, 1992, s. 242.

si to aj informovanejšie kruhy v samotnom Československu. Valerij Vilinský, ruský emigrant žijúci v Československu, ktorý mal dobré kontakty v katolíckom svete a v roku 1947 pracoval ako politický referent ministra dopravy Ivana Pietora, požiadal 21. marca 1947 o prijatie v Kancelárii prezidenta republiky a referentovi Škarvanovi oznámil, že Beranove informácie o domnelom nezájme Vatikánu o Tisu „*nie sú celkom presné*“, pretože neodzrkadľujú postoj pápeža, ale iba niektorých osôb z jeho okolia, a že pražská nunciatúra bude v Tisovom záujme u prezidenta Beneša intervenovať.¹¹⁸ Skutočnosť, že medzi pápežom a niektorými spolupracovníkmi Kúrie, predovšetkým Domenicom Tardinim a niektorými kardinálmi z kongregácií, vládla v tých časoch vo viacerých oblastiach rôznosť mienok, potvrdzujú v iných súvislostiach mnohé iné pramene.

Vilinského informácia sa ukázala správna: 16. apríla, teda už po odznení rozsudku, ale ešte skôr, než bolo rozhodnuté o udelení či neudelení milosti, intervenoval u Beneša chargé d'affaires pražskej nunciatúry Raffaele Forni a v pápežovom mene ho prosil, aby Tisovi udelil milosť.¹¹⁹ Pápežovu prosbu na Pražskom hrade nevypočuli, rovnako ako ostatné diplomatické intervencie či prosbu slovenských biskupov, a Tisu 18. apríla popravili.

Správa o poprave zapôsobila vo Vatikáne ako úder blesku a vyvolala obrovské pobúrenie. Navonok síce z diplomatických dôvodov preniklo iba málo, iba oficiálny denník *L'Osservatore Romano* vytlačil relatívne opatrne formulovaný článok, ktorý vyjadril poľutovanie nad pokorujúcim spôsobom zaobchádzania s kňazom a varovanie pred psychologickými a politickými dôsledkami rozsudku na vzťahy medzi Slovákmi a Čechmi a stabilitu republiky.¹²⁰ Otvorenejšie formulované bolo vysielanie Rádia Vatikán, ktoré sa zamýšľalo nad tým, či mala Svätá stolica zakázať Tisovi výkon prezidentskej funkcie. Túto alternatívu zavrholo s odôvodnením, že by to bolo bývalo zasahovanie Vatikánu do vnútropolitických záležitostí štátu a takéto argumenty sú lacným pokusom „*zvaliť na Cirkev všetku zodpovednosť za politický vývoj v štáte,*

118 *Dva retribuční procesy*, ED. KAPLAN, č. 31, s. 205.

119 Tamže, č. 37, s. 221.

120 *L'Osservatore Romano*, roč. LXXXVII, 20. 4. 1947.

ktorý bol v dosahu moci Hitlera“, a nakoniec označilo Jozefa Tisu za „mučeníka svojej lásky k vlasti“, ktorý

*bude žiť ďalej v katolíckom slovenskom národe. Tendenčné články svetovej tlače tomu nijako nezabránia. Prípád Dr. Tisu a články, ktoré o ňom uverejňuje svetová tlač, iba ukazujú, aká farizejská je naša doba. Nám však nič nezabráni, aby sme kňaza Tisu kresťansky nezahrnuli do našich modlitieb. Lebo iba Pán bude naším posledných sudcom.*¹²¹

Hoci vyjadrenia navonok boli opatrné a diplomatické, vo vatikánskom zákulisí zavládla neskrývaná konšternácia. Chargé d'affaires československého vyslanectva pri Svätej stolici František Schwarzenberg v liste prednostovi cirkevnej sekcie pražského ministerstva zahraničia Edvardovi Jelenovi priznal, že 18. apríl spôsobil vo Vatikáne „hlbokú zmenu v mienke, ktorú si tu o nás utvorili“ a že všetci nadobudli presvedčenie, že Benešovo rozhodnutie proti Tisovi vyvolá u Slovákov úplné odvrátenie sa „od všetkého, čo prichádza z Prahy“, ako aj „od myšlienky spoločného štátu“. Schwarzenberg ďalej informoval, že Benešov krok označil dokonca tradične pročeský francúzsky veľvyslanec vo Vatikáne a predtým v Prahe a Benešov priateľ François Charles-Roux ako „une gaffe“ (nerozvážnosť, hlúposť) a kuriálne osobnosti, ktoré dovtedy Beneša skôr obhajovali, majú pocit, že ich „usvedčili z klamstva“. Schwarzenberg vyjadril obavu, že tento vývoj oddiali do nedohľadna aj vyhlíadky na zmluvné riešenie vzájomných vzťahov, pretože „Vatikán nebude rokovať skôr, než uzná česko-slovenský pomer za vyriešený aj zo stanoviska slovenského národného sentimentalizmu“, a s ľútosťou konštatoval, že pre neho osobne posledné udalosti znamenali úplnú „stratu ťažko nadobudnutej dôvery“.¹²²

Dlhé mesiace intenzívneho pápežovho záujmu o Tisov osud v istom zmysle uzavrelo dlhé, niekoľkostranové memorandum, ktoré hlave Katolíckej cirkvi 30. apríla 1947 predložil Karol Sidor a ktoré zhrnulo podstatné argumenty, rezonujúce v slovenskom prostredí oných rokov,

121 *Dokumenty o postavení katolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*, ED. FRANTIŠEK VNUK, Martin : Matica slovenská, 1998, s. 130.

122 Schwarzenbergische Familienarchive Murau, Nachlaß Franz Schwarzenberg, Karton Vatikan, USA, Schwarzenberg Edvardovi Jelenovi, 27. 4. 1947.

a tiež perspektívy, cez ktoré do veľkej miery aj v Rímskej kúrii hľadeli na stredo európsky i slovenský priestor a na Tisu. Sidor v ňom predstavil slovenskú otázku vo svetle idey, ktorá bola kardinálovi Pacellimu (Piovi XII.) blízka od tridsiatych rokov, to jest ako súčasť „*retaze katolíckych národov*“ od Litvy a Poľska cez Slovensko, Maďarsko a Chorvátsko až po Taliansko, ktorá môže byť oporou katolicizmu v Európe a bariérou proti prenikaniu bolševických, liberálnych či heretických vplyvov z východu aj západu. Slovenské dejiny zasadené do tohto rámca Sidor opísal vo svetle ich kresťanského zakorenenia a osobitnej úlohy kňazov v národnom živote i povedomí. Ak Sidor predtým aj mal isté resentimenty voči Tisovi, v ktorom po Hlinkovej smrti videl do určitej miery konkurenta o stranícke nástupníctvo a vo vzťahu ku ktorému začas stál aj tiež nedobrovoľného odchodu do diplomacie koncom jari 1939, pod váhou Tisovho svedectva a smrti sa tieto disonancie úplne stratili. Slovenský národ, písal Sidor pápežovi, považuje Tisu za svojho vodcu, ktorý si zaslúžil úctu, lásku a oddanosť, ktorý ako vzdelaný kňaz zo všetkých síl bránil Slovensko pred prenikaním cudzích, kresťanstvu nepriateľských vplyvov, nemeckého novopohanstva či iných extrémizmov, a ktorého zásluhou si Slovensko aj zoči-voči nemeckej hrozbe uchovalo nielen svoj osobitý život a ekonomickú a kultúrnu postať, ale predovšetkým svoju kresťanskú vieru, ktorej prejavom boli aj výsledky volieb v máji 1946 s ich jednoznačným protikomunistickým vôtom. Pokiaľ sa Tisovi v niektorých oblastiach, osobitne v židovskej otázke, nepodarilo ochrániť všetkých ohrozených, nebolo to jeho vinou. Slovenský národ nenesie zodpovednosť za barbarský čin popravy svojho prezidenta, aký nemá obdobu ani v dejinách politickej pomsty. K jeho odsúdeniu a poprave nedošlo preto, aby bol potrestaný vinník, ale preto, aby sa zadusila túžba národa po nezávislosti, ktorej sa však slovenský národ nikdy nevzdá.¹²³

Dňa 30. mája 1947 celebroidal diecézny biskup Edward Francis Hoban v americkom Clevelande, v ktorého diecéze žili početní Slováci, zádušnú sv. omšu za Jozefa Tisu. Keď pražské ministerstvo zahraničia dostalo od československého konzulátu v Clevelande informáciu o chystanej udalosti, poslalo svojmu vatikánskemu zastupiteľstvu súrnu depešu

123 Karol Sidor Piovi XII., pro memoria, 30. 4. 1947, kópia z pozostalosti Karola Sidora v súkromnom archíve autorky.

s príkazom, aby okamžite adresovali Vatikánu protestnú nótu. Šéf vyslanectva sa hneď 31. mája ohlásil u substitúta Montiniho, protestoval proti počinu clevelandského biskupa a interpretoval ho ako porušenie rezervovaného vatikánskeho postoja a politicky kontraproduktívnu akciu. Ako reagoval jemnocitný a o konsenzus sa usilujúci Montini, budúci pápež Pavol VI., vieme zatiaľ iba z vyslanecovej správy. Podľa nej vatikánsky substitút síce pripustil, že Svätá stolica sa „*v záujme upokojenia pohnutých myslí*“ usilovala o to, aby kauzu „*bez ohľadu na jej vlastný morálny fundament*“ podľa možnosti minimalizovala a že Štátnemu sekretariátu neraz vyčítali, že nezaujal rozhodnejšie stanovisko, zároveň však poznamenal, že „*katolíkom je dovolené modliť sa za spásu duše každého človeka*“ a že „*príčinu spomenutej pontifikálnej svätej omše netreba hľadať vo Vatikáne, ale v Tisovej poprave*“.¹²⁴

Sedem rokov po Tisovej smrti vyšiel posledný – dvanásty zväzok monumentálnej vatikánskej Katolíckej encyklopédie (*Enciclopedia Cattolica*). Čestným predsedom riadiaceho výboru tohto autoritívneho diela bol kardinál Giuseppe Pizzardo, prefekt Kongregácie pre semináre a univerzity, výkonným predsedom bol Pio Paschini, rektor Pápežského lateránskeho atenea (neskôr univerzita) a prvý prezident Pápežského výboru pre historické vedy. V hesle „Tiso, Jozef“ sa v encyklopédii písalo:

*(...) Tiso bol príkladný kňaz neohrozeného života (...) Na politiku sa dal z nevyhnutnosti, keďže začiatkom storočia už prakticky iba klérus bránil práva slovenského národa; všetci ho teda milovali ako otca (...) Osobitne treba vyzdvihnúť Tisovu sociálnu náuku a prax v duchu pápežských encyklík. Nešťastím jeho vlády bolo, že ju zauzlila vojna a rušivo zasiahol bolševizmus (...)*¹²⁵

124 Schwarzenbergische Familienarchive Murau, Nachlaß Franz Schwarzenberg, Karton Vatikan, USA, 28. politická správa československého vyslanectva pri Svätej stolici ministerstvu zahraničia, 3. 6. 1947. Biskupa Edwarda Francisa Hobana si Pius XII. mimoriadne vážil a v roku 1951 ho vymenoval za arcibiskupa *ad personam*.

125 MICHELE LACKO: Tiso, Jozef. In: *Enciclopedia Cattolica, vol. XII. Tes - Zy*, ED. PIO PASCHINI, Città del Vaticano : L'Ente per l'Enciclopedia Cattolica e per il libro cattolico, 1954, stĺpce 142–143.

Jozef Tiso – kňaz a prezident

Zostavila Emília Hrabovec

Vydalo vydavateľstvo Post Scriptum, s. r. o.,
Rajecká 36, 821 07 Bratislava,
v roku 2017 ako svoju 92. publikáciu.

Grafické spracovanie TriTri
Zodpovedný redaktor Pavol Stano

Prvé vydanie
216 strán
Tlač Varínska tlačiareň, Varín

www.postscriptum.sk

ISBN 978-80-89567-75-1